

میراث اسلامی در سن پترزبورگ

سید محمود مرعشی نجفی

زمان سفیر روسیه در پاریس بود - یک مجموعه نفیس خطی اسلامی به این کتابخانه اهدا کرد. از همان سال، با ورود این مجموعه گرانسنگ، بخش مخطوطات این کتابخانه راه اندازی گردید. در حال حاضر، بیشتر کارکنان این کتابخانه بانوان هستند. بنا به گفته مسئول کتابخانه، تعداد کارکنان آن هزار نفرند، که ظاهراً مبالغه است.

آقای سالتیکوف شچدرین، که کتابخانه به نام وی نامگذاری گردیده است، قبلاً در کتابخانه ملی روسیه به نویسندگی اشتغال داشته است. در سال ۱۸۶۳م نیز فرکوویچ (۱۷۸۷-۱۸۷۴) تعدادی نسخه نفیس به این کتابخانه اهدا کرد. او، که در زمره محققان و کتابشناسان بود، مدتی در کشورهای مصر و سوریه زیست؛ و نسخه‌های خطی بسیاری را خریداری کرد، که مجموع آنها - اعم از نسخه‌های خطی اسلامی، عربی و فارسی، عبری، چینی، تاتاری، ترکی و ازبکی و... حدود بیست هزار جلد بوده است. وی آنها را از مصر به « کریمه » آورد؛ و چنان که اشاره شد، بخشی از این مجموعه را به کتابخانه سالتیکوف شچدرین اهدا کرد، و بخش دیگری نیز دو سال پس از مرگش به این کتابخانه انتقال یافت. او یهودی تبار بود، و پس از وفات، در همان شهر « کریمه » دفن گردید.

در راهروهای ورودی این کتابخانه، چند لوح سنگی قدیمی در کنار دیوارها قرار داده شده است. طبق اظهار مسئولان، یک قطعه سنگ به خط کوفی با تاریخ ۴۸۰ق و چند سنگ نبشته دیگر مربوط به هزاره نخست میلادی است، که به خط لاتین آن روزگار حک شده‌اند. اینها را بیشتر از قلعه استراجه (استراجه قلعه سی) در سال ۱۲۵۴م در جنوب روسیه در شبه جزیره « کریمه » کشف کرده‌اند؛ و

به دنبال دعوت دانشکده شرق شناسی دانشگاه سن پترزبورگ روسیه از این جانب و تنی چند از محققان حوزه و دانشگاه برای شرکت در سمینار «نقد مطالعات روسیه در ایران»، روز سه شنبه ۱۳۷۸/۸/۴ عازم مسکو شدیم. در فرودگاه مسکو، مورد استقبال نماینده سفارت جمهوری اسلامی ایران قرار گرفتیم. ساعاتی بعد، شب هنگام، عازم شهر سن پترزبورگ شدیم. در فرودگاه آن شهر نیز نماینده دانشکده شرق شناسی از ما استقبال کرد. سپس ما را به سمت خوابگاه دانشگاه راهنمایی کردند.

صبح روز بعد، برای بازدید از مراکز علمی و فرهنگی، به ویژه کتابخانه‌های آن شهر، که از شهرت جهانی برخوردارند، عازم شدیم. با توجه به فرصت اندک و عدم منابع و مآخذ مورد نیاز، موفق نشدم گزارشی کامل از نسخه‌های خطی اسلامی - که در آن کتابخانه‌ها موجود است - تهیه کنم. امید است این گزارش برای علاقه‌مندان سودمند باشد.

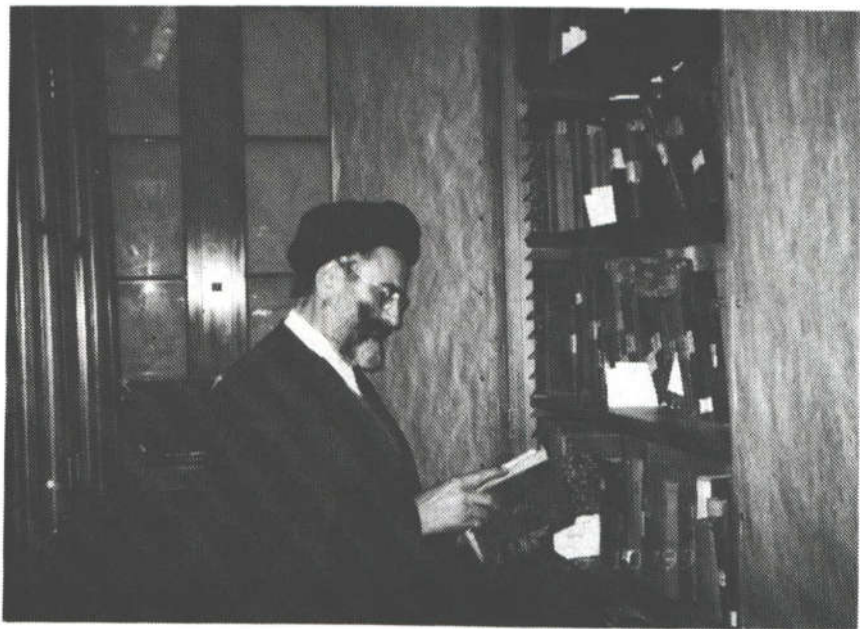
کتابخانه عمومی و دولتی سالتیکوف شچدرین

این مرکز علمی در سال ۱۷۹۵ م به دستور کاترین بزرگ، امپراتور روسیه، بنیاد گردیده است. در سال ۱۸۰۵ م دوبروکسکی - که در آن

آن‌گاه به این مکان انتقال داده‌اند. سنگ نبشته دیگری به خط نستعلیق برجسته از سده سیزدهم قمری در میان آنها وجود دارد که چشم‌نواز است.

تعداد نسخه‌های خطی و دستنویس این کتابخانه، اعم از کتب اسلامی و غیر اسلامی، به زبانهای مختلف جهان، بیش از شصت هزار مجلد است، که ۲۵۰۰۰ عنوان آن نسخه‌های خطی شرقی اسلامی به زبان عربی و فارسی و تاتاری و ترکی و چینی و چغتایی و... است. تعداد کتابهای چاپی این مجموعه، بنابر قولی سی میلیون جلد، و بنابر قول دیگر بسیار کمتر از این تعداد است. این دو قول را مسئولان آن مرکز ابراز کردند؛ و دقیقاً مشخص نیست که تعداد کتابهای چاپی آن چه تعداد است. البته از لحاظ کثرت کتابهای چاپی، این کتابخانه، بعد از کتابخانه لنین در مسکو، دومین کتابخانه روسیه به شمار می‌آید. بنابر اظهار مسئول

این گنجینه، قفسه‌های چوبی و ویتрина در وسط و اطراف قرار گرفته است، که از حدود صد سال قبل به یادگار مانده‌اند؛ و برای همین گنجینه ساخته شده‌اند.

در گنجینه نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده شرق شناسی

بخش نسخه‌های خطی، ۱۴۸۳ مجلد از نسخه‌های خطی عربی این مجموعه به دست اسرائیلیها فهرست شده، ولی تا کنون به علل نامعلومی چاپ و منتشر نشده است. گفتنی است که بیشترین نسخه‌های نفیس و گرانبهای فارسی و عربی این مجموعه از کتب خطی موقوفة مرقد شیخ صفی‌الدین اردبیلی در شهرستان اردبیل است، که در زمان جنگ ایران و روسیه (عصر تزارها)، به سالهای ۱۸۲۵ تا ۱۸۲۸ م، از محل فوق سرقت شده، و به این کتابخانه منتقل گردیده است. فهرست این نسخه‌های سرقت شده را، که بیش از ۱۶۶ نسخه است، عارف رمضان، فهرست‌نگار و کتابشناس بخش نسخه‌های خطی انستیتو نسخه‌های خطی جمهوری آذربایجان در شهر باکو، بنابر خواهش این جانب، فراهم آورده و در مجله‌ای چاپ شده است.

ناگفته نماند که برادر عزیزم، حجت الاسلام میرمحمود موسوی، از همکارانم در واحد دایرة المعارف کتابخانه‌های جهان، وابسته به کتابخانه آیت‌الله مرعشی، در فصلنامه میراث شهاب، شماره دوم سال جاری، گزارش مشروحی آورده‌اند که در بردارنده اطلاعاتی جامع و مفید درباره کتابخانه شچدرین است.

بند در سفرها بیشترین اوقات خود را صرف شناسایی نسخه‌های خطی اسلامی می‌نمایم و سعی می‌کنم آنها را فهرست نمایم. از این رو، به گنجینه نسخه‌های خطی این مجموعه رفتم. در

یکی از ویتринаها با پوست نخل و پوست بعضی حیوانات و پاره‌ای کاغذهای قدیمی ساخته شده است؛ و بر روی آن طلسم و اشکال مربوط به نجوم و هیئت ترسیم گردیده است. در آن جا برخی نسخه‌های نفیس و کتابهای خطی گرانبها را بررسی کردیم، که مشخصات آنها در پی می‌آید:

۱. چند برگ از قرآن کریم بر روی پوست، به خط کوفی، کتابت اوایل سده سوم قمری. این چند برگ را یک فرانسوی به نام مارسل به این کتابخانه اهدا کرده است.

۲. قرآن کریم، نسخه کامل، خط ثلث زیبا، کتابت اوایل سده هشتم قمری، به اسلوب خط بایسنغر، برگها پنج سطری درشت، و دارای شمس‌های فراوان در حواشی، که علامت جزئها و حزبها در آن مشخص شده است. دو صفحه آغازین مذهب عالی از زمان کتابت نسخه. این نسخه، هدایای دو بروسکی به این مجموعه است.

۳. قرآن کریم، در قطع بازوبندی شش ضلعی، مذهب عالی، خط نسخ، مجداول، کتابت سده سیزدهم قمری.

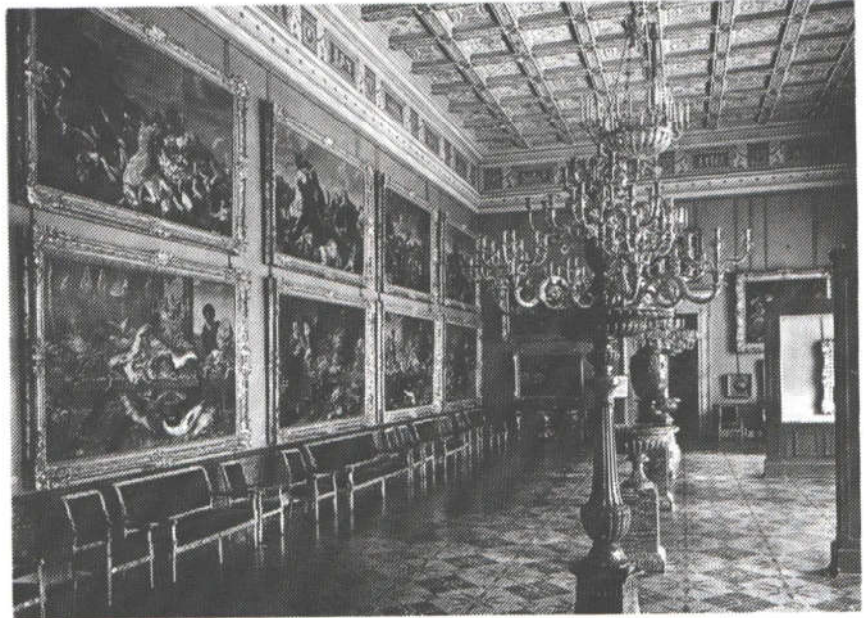
۴. السیاسة فی تدبیر المملکة، به عربی، مؤلف نامعلوم کتابت اوایل سده دهم قمری. مشخصات این نسخه در فهرست دو جلدی دورن، به شماره ۱۰۳ آمده است.

۵. احسن الکبار فی معرفة الائمة الاطهار (علیهم‌السلام)، به فارسی. این کتاب یکی از آثار بسیار خوب عصر صفوی است که چند نسخه

رقعی، کتابت در عشر آخر ماه صفر سال ۳۹۶. مقابله و تصحیح شده و فاقد جلد است. این نسخه یکی از نسخه‌های کهن تاریخ‌دار در جهان است، که چنین نسخه‌ای در سده چهارم قمری و دارای تاریخ

کتابت، در جهان نایاب است. شاید مشابه این نسخه از لحاظ تاریخ کتابت و آغاز و انجام سالم، از شمار انگشتان دست بیشتر نیست. درباره این نسخه گرانبها، محققان عرب و اروپایی مقاله‌هایی نوشته و منتشر ساخته‌اند. متأسفانه آن گونه که باید و شاید، این نسخه مهم مرمت نشده است و جلد ندارد. امید است مسئولان این مجموعه، بیش از پیش، به نگهداری این ذخایر مهم و تاریخی اهتمام ورزند و آنها را از خطر نابودی رها سازند.

این نسخه از کتب اهدایی فرکوویچ، شرق شناس روسی، به این کتابخانه است، که در آغاز این مقاله اشاره کردیم که او این نسخه‌ها را از مصر و سوریه به روسیه آورده است.

یکی از سالنهای موزه ارمنی‌تازه به نام گالری سوم

۷. شاهنامه فردوسی، یکی از کهنترین و نفیستین نسخه‌های موجود این کتاب در جهان به شمار می‌آید. کتابت سال ۷۳۳ ق، به خط عبدالرحمان حسینی، در سلخ جمادی الاولی، دارای ۵۲ نگاره یا مینیاتور اصیل از سده هشتم قمری، صفحات چهار ستونی، خط نسخ، عناوین شنگرف. این نسخه، اصیلتر است از شاهنامه‌ای که پرفسور پیه مونتسه، استاد دانشگاه‌های ژم، که شرحی درباره آن نگاشته است و هم اکنون در کتابخانه فلورانس ایتالیا موجود می‌باشد. متأسفانه نگاره‌های این نسخه، اندکی فرسوده شده، و چنانچه ترمیم نگردد، این نقاشی‌های بی نظیر و کهن از بین خواهد رفت. این شاهنامه از مرقد شیخ صفی الدین اردبیلی به سرقت رفته است. شماره ثبت آن در این کتابخانه ۳۲۹ است، که در فهرست دورن آمده است.

۸. نسخه‌ای دیگر از شاهنامه فردوسی. بسیار نفیس، آغاز کتابت در سال ۱۰۵۲ ق، و پایان آن به سال ۱۰۶۱ ق، خط نستعلیق خوش، چهار ستونی، مجدول به زر. کاتب نسخه محمد شفیع بن عبدالجبار است. دارای ۱۹۲ نگاره عالی، کار استادانی چون: افضل الحسینی و محمد حافظ. این نسخه به فرمان قوره‌چی باشی مرتضی خان برای شاه عباس دوم کتابت و ترسیم گردیده است. جلد دو رو سوخت ممتاز، قطع سلطانی، در پشت برگ آغاز به خط نستعلیق چنین آمده است: «به تاریخ ۱۲۳۲ ق وارد کتابخانه شاهنشاهی شد.» صفحه اول و دوم مذهب، عالی و ممتاز، بین سطور طلاکاری شده و در حواشی

عالی است. نیز دارای ۲۹ مجلس نگاره «مینیاتور» اصیل از عصر صفوی، که در نوع خود بی نظیر است؛ چرا که نگاره مذهبی شیعی در نسخه‌های خطی موجود از آن عصر کمتر در کتابخانه‌ها یافت می‌شود. بعضی از داستانهای این نگاره‌ها عبارت است از: قصه فرزدق و حضرت امام سجاد (علیه السلام)، معراج، ورود پیامبر در زمان هجرت به غار، که در آن تصویر ابوبکر را سیاه ترسیم ساخته است. نسخه مجدول به زر و لاجورد، خط نستعلیق خوش و نسخ زیبا، که با این عبارت نسخه به پایان می‌رسد: «خضر شاه، کاتب خاصه شریفه در ربیع الأول سال ۱۰۳۷.» ظاهراً وی کاتب دربار بوده است. عناوین خط نسخ با شنگرف، متن به نستعلیق مشکی، جلد سوخت دورو.

این نسخه نفیس و بی نظیر به شماره ۳۱۲ در فهرست دورن آمده است، که تاریخ کتابت نسخه را اشتباه ثبت کرده است. این نسخه از جمله نسخه‌های نفیس موقوفه مرقد شیخ صفی الدین در اردبیل بوده، و همان گونه که یادآور شدیم، نسخه‌های آن در زمان جنگ ایران و روس به سرقت رفته و هم اکنون در کتابخانه شچدرین قرار دارد.

۶. مجموعه سه رساله مختصر عربی، در یک جلد، از ثابت بن قرة الحزانی، نسخه‌ای است بسیار کهن و نفیس و مهم. یکی از رساله‌ها ترکیب الافلاک است، که در ستاره‌شناسی است.

دو رساله دیگر نیز یکی در هیئت و دیگری در طب است. قطع

۲۲. تاریخ ولایة مصر، عربی، از ابوالحسن بن الجزّار؛ و ذیل آن، از ابن ریشه، نسخه هنری و سلطنتی، کتابت سده هشتم قمری.
۲۳. تمهیدات عین القضاة، فارسی، از کتب مزار شیخ صفی، کتابت شوال ۸۸۴ ق، به خط نستعلیق سلطانعلی یعقوبی.
۲۴. دیوان عماد فقیه اصفهانی، فارسی، کتابت سال ۸۲۰ ق، به خط نستعلیق یحیی بن معین.
۲۵. دیوان مانی، فارسی کتابت رجب ۹۶۱ ق، از کتب موقوفه مزار شیخ صفی، به خط نستعلیق حیدر بن ابراهیم حسینی.
۲۶. منظومه گوی و چوگان، فارسی، کتابت سال ۹۳۱ ق در تبریز،

- شمسه‌های بسیاری که داخل آنها با اشکال حیوانات آرایش شده است. نسخه موجود یکی از نفیستین نسخه‌های شاهنامه فردوسی در جهان به شمار می‌آید. طبق اظهار مسئولان این بخش، خسرو میرزا این نسخه را با خود از ایران آورده است.
۹. نسخه‌ای دیگر از شاهنامه فردوسی، خط نستعلیق، کتابت سده دهم قمری، دارای پنجاه نگاره زیبا.
۱۰. نسخه‌ای دیگر از شاهنامه فردوسی، خط نستعلیق، دارای ۱۴۳ نگاره اصل مکتب بهزاد، کتابت سال ۸۸۴ ق.
۱۱. خمسة نظامی، دارای چندین نگاره ممتاز، کتابت سده دهم قمری در شهر هرات.

در گنجینه نسخه‌های خطی آکادمی علوم روسیه

به خط نستعلیق، از کتب موقوفه شاه عباس صفوی.

۲۷. خلاصة الاشعار، یا تذکرة الشعراء، فارسی، از میر تقی کاشانی، کتابت سال ۹۹۳ ق. یک نسخه بسیار نفیس به خط مؤلف، در قطع رقعی، در کتابخانه آیت‌الله مرعشی موجود است. کتابت سده دهم قمری عناوین شنگرف. این نسخه را چند سال قبل از قزوین برای این کتابخانه خریداری نمودم.
۲۸. لیلی و مجنون، امیر خسرو دهلوی، با چندین نگاره اصیل از بهزاد.

۲۹. تورات، نسخه بسیار کهن، به خط عبری، کتابت سال ۱۰۰۸ م، سده پنجم قمری، که حدود هزار سال قبل کتابت شده است. در برگ آغاز نسخه، ستاره داوود با زر ترسیم شده، و داخل آن به خط عبری مطالبی نوشته شده است. این نسخه نیز همچون تعدادی دیگر از مصر یا سوریه به «کریمه» آمده، آن‌گاه به این کتابخانه رسیده است.

۱۲. آلبومی از نگاره‌های بهزاد، نسخه اصیل و بسیار نفیس. این آلبوم یکی از گرانبهاترین نسخه‌های موجود این کتابخانه به شمار می‌آید.
۱۳. جامع التواریخ رشیدی، فارسی، خط نستعلیق استاد نامدار سده دهم قمری، سلطانعلی مشهدی. این خطاط یکی از مشهورترین خطاطان جهان اسلام به شمار می‌آید. این نسخه از جمله نسخه‌های سرقت شده از مرقد شیخ صفی الدین اردبیلی است.
۱۴. لیلی و مجنون، امیر خسرو دهلوی، دارای چند نگاره اصیل از بهزاد. این نسخه نیز یکی از نفیستین نسخه‌های نفیس این مجموعه است.

۱۵. مرقع خط، با خطوط رضا عباسی از عصر صفوی.

۱۶. مرقع دیگر، با چندین نگاره اصیل و نفیس از بهزاد.

۱۷. دیوان نزاری.

۱۸. طب، از ابن سینا، به عربی، احتمالاً قانون است. به خط عبری در سال ۱۴۲۰ م. این نسخه از جمله نسخه‌های خطی نفیس فرکوویچ بوده است که در سال ۱۸۷۴ م به این کتابخانه هدیه کرده است.

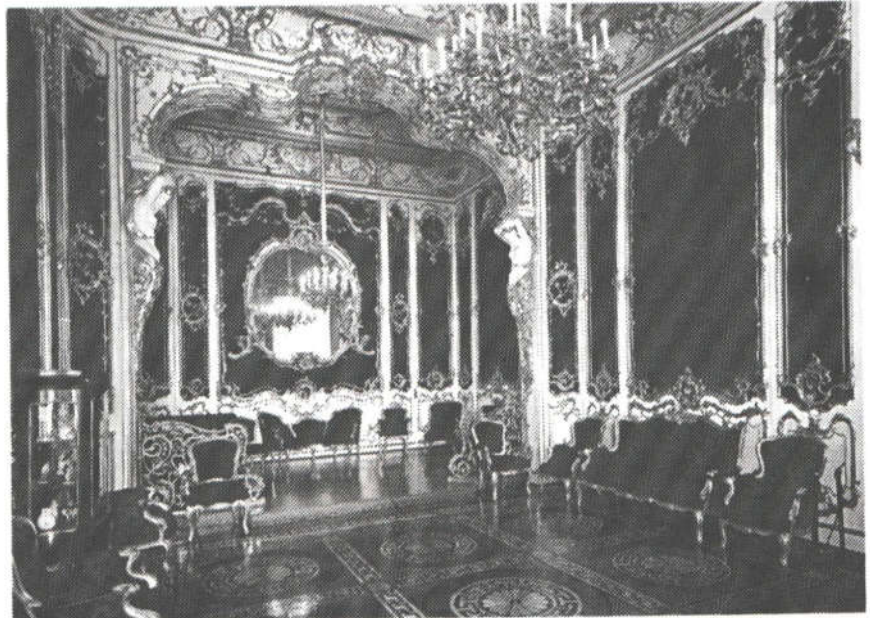
۱۹. تفسیر ابن عطیة، به عربی، شامل سه جزء، کتابت سده هشتم قمری.

۲۰. کتاب العلل، عربی، از علی بن حسن بن صدقه، نسخه بسیار کهن و نفیس، کتابت سال ۵۴۱ ق.

۲۱. بخشی از کتاب الاوراق، به عربی، از صولی، کتابت سال ۵۰۶ ق، نسخه بسیار کهن و نفیس.

۳۰. چهار انجیل یا: اناجیل اربعه، یا: انجیل استرومیرو، کتابت سال ۱۰۵۷ م، نزدیک به هزار سال قبل کتابت شده است.
۳۱. مزامیر، با ترجمه عربی، کتابت سال ۱۴۲۴ م.
۳۲. اسناد زندان باستیل (پاریس).
- رسیده است.
۶. درباره نسخه‌های ویژه از کتب خطی فارسی، از رستم علی یف.
۷. نسخه‌های خطی گلستان سعدی، از بانوکوستیکووا.

۸. رساله خوشنویسی سلطانعلی مشهدی، از گوزلیان و دیا کنوف.
۹. نگاره‌های ایرانی در نسخه‌های خطی شاهنامه در مجموعه‌های لنینگراد.
۱۰. نسخه‌های خطی گلستان سعدی در کتابخانه عمومی سالتیکوف شچدرین، از رستم علی یف، چاپ سن پترزبورگ، سال ۱۹۵۷ م.
۱۱. قدیمترین نسخه، خطی اشعار حافظ، از بانوگ گالینوا، چاپ مسکو، سال ۱۹۵۹ م.
۱۲. نسخه خطی لنینگراد درباره زندگی روزبهان، از موگینف، چاپ مسکو، سال ۱۹۵۷ م.

یکی از سالنهای موزه ارمیتاژ به نام گالری نهم

۱۳. فهرست ۱۶۶ نسخه خطی فارسی که از بقعه شیخ صفی آورده شده است. این فهرست در سال ۱۸۲۹ م به آلمانی در سن پترزبورگ به همت خ.فرهن شارموآ تنظیم و چاپ شده است.
۱۴. گزیده‌ای از گزارش مجموعه نسخه‌های خطی شرقی مسجد احمد در آخالستیک. این مجموعه بیش از ۲۶۰ جلد، و وقف مدرسه احمدیه بوده، سپس به این کتابخانه انتقال یافته است. این فهرست نیز همچون فهرست قبلی به همت شارموآ در سال ۱۸۲۹ م به آلمانی در سن پترزبورگ فراهم آمده است.
۱۵. خلاصه‌ای درباره نسخه‌های خطی که در سالهای ۱۸۱۹ تا ۱۸۲۹ م به کتابخانه عمومی دولتی سن پترزبورگ رسیده است. این فهرست نیز همچون دو فهرست قبلی به کوشش شارموآ به زبان آلمانی به سال ۱۸۳۰ م در سن پترزبورگ تنظیم گردیده است.
۱۶. شرحی درباره هیجده نسخه خطی که خسرو میرزا از سوی فتحعلی شاه قاجار در پاییز سال ۱۸۲۹ م برای نیکلای اول، ارمغان آورده است. این نسخه‌ها از کتابخانه شخصی شاه قاجار، و همه آنها نسخه‌های هنری بوده است. این فهرست را نیز شارموآ و میرزا جعفر (؟) در سن پترزبورگ، در سال ۱۸۳۰ م به زبان آلمانی در سن پترزبورگ تدوین نموده‌اند.
۱۷. فهرست چهل نسخه خطی شرقی، از جمله نوزده نسخه در این کتابخانه بخشی نیز به اسناد مختلف اختصاص داده شده است.
- یادآور می‌شود نفیستین نسخه‌های خطی این کتابخانه را نسخه‌های سرقت شده از کتابخانه مرقد شیخ صفی الدین اردبیلی تشکیل می‌دهد. چندین گزارش و فهرست از نسخه‌های خطی و چاپی عربی و فارسی این مجموعه بین سالهای ۱۸۵۲ تا ۱۹۵۹ م چاپ و منتشر گردیده، که تعدادی از آنها عبارت‌اند از:
۱. فهرست نسخه‌های خطی شرقی (عربی) این کتابخانه، از دورن، که به سال ۱۸۵۲ م در سن پترزبورگ چاپ شده است.
 ۲. درباره مجموعه نسخه‌های خطی شرقی، که شاهزاده دولگوروکی جمع‌آوری کرده است. نوشته دورن، چاپ سال ۱۸۶۰ م.
 ۳. مجموعه نسخه‌های خطی شرقی خانیکوف، تألیف دورن، چاپ سال ۱۸۶۵ م در سن پترزبورگ.
 ۴. درباره نسخه‌های خطی شرقی بازمانده از کنت سیمونیچ، به زبان آلمانی، تألیف دورن، چاپ سال ۱۸۷۰ م.
 ۵. فهرست بخشی از کتب فارسی این کتابخانه که در سالهای قبل از انقلاب کمونیستی به دست وی.دی. اسمیرنوف، و آن‌گاه برتلس و بارتولد، دو تن از شرق شناسان برجسته روسیه، به چاپ

خطی فارسی، که در سال ۱۸۲۹م در بایزید و «ارزروم» ترکیه خریداری گردیده است. این فهرست نیز به کوشش شارموآ و میرزا جعفر (۹) در سال ۱۸۳۰م به زبان آلمانی در سن پترزبورگ تهیه شده است.

۱۸. درباره چهار نسخه خطی عربی در مجموعه گراچکوفسکی، آی. اشمیت سن پترزبورگ، که در سال ۱۹۳۰م در یادداشتهای گروه خاورشناسان وابسته به موزه آسیایی فرهنگستان علوم روسیه به روسی چاپ شده است.

۱۹. نسخه‌های خطی معتزله در کتابخانه عمومی دولتی در لنینگراد. از بوریسوف به سال ۱۹۳۵ و ۱۹۳۶م. این فهرست در نشریه کتابشناسی شرقی به روسی در لنینگراد، چاپ و منتشر شده است.

۲۰. نسخه‌های خطی قانون ابن سینا در مجموعه عربی نسخه‌های خطی کتابخانه سالتیکوف شچدرین، از بولگا کوف، چاپ لنینگراد، سال ۱۹۵۷م، به زبان روسی.

۲۱. فهرست نسخه‌های خطی کردی مجموعه‌های شهر لنینگراد، از رودنکو، چاپ مسکو، سال ۱۹۶۱م، ۱۲۵ صفحه، به زبان روسی. در این فهرست، پنجاه نسخه خطی این کتابخانه شناسانده شده است.

۲۲. نسخه‌های خطی عربی و فارسی ریاضی و فیزیک در کتابخانه‌های روسیه، از روزنفلد، که در نشریه مطالعات ریاضی - فیزیک در بخش شرقی به سال ۱۹۶۶م به روسی چاپ شده است.

۲۳. شرح مجمل نسخه‌های خطی عربی مجموعه «نووی سری» کتابخانه سالتیکوف شچدرین، از میخائیلوا، که در نشریه مجموعه‌های شرقی، به سال ۱۹۷۲م، به زبان روسی چاپ شده است. این فهرست به معرفی ۳۷ نسخه خطی عربی پرداخته است.

۲۴. نسخه‌های خطی فارسی و تاجیک مجموعه «نووی سری» کتابخانه سالتیکوف شچدرین، از کاستیگوا، چاپ لنینگراد، سال ۱۹۷۳م، به زبان روسی. این فهرست نیز به معرفی ۷۷۷ نسخه خطی فارسی و تاجیکی پرداخته است.

۲۵. نسخه‌های خطی عربی به دست آمده در «قازان» جمهوری خودمختار تاتارستان، در سال ۱۹۶۴م، از ولیدف، چاپ مسکو، به سال ۱۹۷۳م، به زبان روسی.

۲۶. درباره یک مجموعه مهم تاریخی درباره ریاضیات ستاره‌شناسی و نورشناسی، از روزنفلد، سال ۱۹۷۴م، به زبان روسی. این مجموعه نفیس شامل شانزده نسخه خطی در موضوعات ریاضی و ستاره‌شناسی و نورشناسی است که از کتابخانه منطقه‌ای سامارا کوی

بیشف به دست آمده است.

۲۷. یک نسخه خطی قرون وسطایی درباره ریاضی - فیزیک که از کتابخانه منطقه‌ای کوی بیشف به دست آمده است. از روزنفلد، که در نشریه ریاضیات تاریخی، به سال ۱۹۷۵م، به انگلیسی چاپ و منتشر گردیده است.

۲۸. مجموعه نسخه‌های خطی دالگورکی در کتابخانه سالتیکوف شچدرین در لنینگراد از کاستیگوا، سال ۱۹۷۵م.

۲۹. مخطوطات انتقبتها بعنة معهد المخطوطات العربية الی الاتحاد السوفیتی: المكتبة العامة الدولة فی لنینجراد، مجله معهد المخطوطات العربية، جلد ۲۳، شماره ۲، سال ۱۹۷۷م.

۳۰. نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های اتحاد جماهیر شوروی، گزارش و فهرست از محمد تقی دانش پژوه، چاپ شده به سال ۱۳۵۸ ش در دفتر نسخه‌های خطی چاپ دانشگاه تهران. در این دفتر ۲۸۶ نسخه خطی فارسی معرفی گردیده است.

۳۱. نسخه‌های خطی فارسی و تاجیکی کتابخانه سالتیکوف شچدرین، از کاستیگوا، به روسی، چاپ لنینگراد، ۱۹۸۸ و ۱۹۸۹م، در دو جلد، که ۹۵۰ نسخه خطی فارسی و تاجیکی این کتابخانه به ترتیب الفبایی شناسانده شده است.

۳۲. فهرست نسخه‌های خطی فارسی موجود در کتابخانه سالتیکوف شچدرین، به اهتمام گاستیگوا، ترجمه عارف رمضان، به فارسی، چاپ قم، سال ۱۳۷۵ ش.

مؤسسه مطالعات شرقی فرهنگستان علوم روسیه، شعبه سن پترزبورگ

این مرکز که نخستین مرکز آکادمی زمان تزار به شمار می‌آید، در محل فعلی قرار داشته و نام آن در سال ۱۸۱۸م «موزه آسیایی فرهنگستان علوم» بوده است. آن‌گاه «انستیتو شرق شناسی» و سپس «انستیتو ملل آسیایی» و در نهایت «انستیتو خاورشناسی» نامیده شد. اولین مجموعه نسخه‌های خطی شرقی این مرکز، اعم از فارسی و عربی، را روسسو، که از شرق شناسان روسی بود، به این مرکز اهدا کرد؛ که حدود پانصد نسخه بوده و در میان آنها تعداد ۱۵۲ نسخه خطی فارسی وجود داشته است.

بیشتر نسخه‌های خطی این مؤسسه، از آسیای میانه و شهرهای ساحلی رودخانه ولگا و ایران و جمهوری آذربایجان جمع آوری گردیده است. در این مرکز نسخه‌های خطی بسیار نفیسی وجود دارد که من تعدادی از نفایس آن را بررسی کردم و در این مقاله آنها را معرفی نموده‌ام. تعدادی دیگر را، که فرصت بررسی آنها نبود، از

فهرستهای موجود انتخاب کردم و آنها را آورده‌ام.

به هر حال، طبق قرار قبلی، حدود ظهر چهارشنبه، و پس از بازدید از کتابخانه شجدرین، عازم این مؤسسه شدیم. در هنگام ورود مورد استقبال آقای دکتر آکیموشکین، مسئول مرکز، قرار گرفتیم. ایشان به زبان فارسی مسلط است.

دکتر آکیموشکین یکی از شرق‌شناسان و کتابشناسان مشهور روسی است که با بیشترین اسلام‌شناسان جهان ارتباط دارد. وی نخست ما را به دفتر خود راهنمایی نمود. پس از پذیرایی، اظهار داشت: «من ۲۷ سال قبل از کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی بازدید نمودم. در آن موقع شما بسیار جوان بودید. من در این کتابخانه نسخه‌های بسیار نفیسی را ملاحظه نمودم؛ و شنیده‌ام هم اکنون از لحاظ نسخه‌های خطی بزرگترین کتابخانه جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌آید.»

آن‌گاه درباره این کتابخانه از وی پرسشهایی نمودم و او چنین پاسخ داد: «این کتابخانه در حال حاضر دارای ۵۱۲۸ نسخه عربی - اسلامی و ۳۰۸۶ نسخه خطی فارسی و سی نسخه خطی به زبان پشتو و چهارده نسخه خطی به زبان مالایی و دوازده نسخه به زبان ترکی است، که مجموعه نسخه‌های خطی شرقی این کتابخانه بیش از ۹۸۶۱ مجلد است. البته نسخه‌های خطی دیگری نیز داریم که اسلامی نیستند؛ و ادیان مختلف را شامل می‌شوند. در مجموع، همه نسخه‌های خطی این کتابخانه به زبانهای گوناگون و مذاهب مختلف، حدود ۹۵۰۰۰ مجلد است.»

سپس با آقای آکیموشکین و همراهان به گنجینه مخطوطات آن مرکز رفتیم. در این گنجینه تعدادی قفسه‌های چوبی در اطراف گذاشته شده و در داخل آنها نسخه‌های خطی قرار دارد. نیز حدود دوازده ویرین چوبی در وسط گنجینه قرار داده شده است و در آنها نیز تعدادی از نسخه‌های نفیس عربی و فارسی به چشم می‌خورد. پس از درخواست این جانب از آقای آکیموشکین، تعدادی از نسخه‌های بسیار نفیس این کتابخانه را به ما نشان دادند. بنده هم فرصت را غنیمت شمردم و فهرست اجمالی آنها را در دفترم یادداشت نمودم. تعدادی را نیز از فهرست نسخه‌های خطی این مجموعه در دفتر ثبت نمودم. از آن جا که فرصت کافی در اختیارم نبود، ممکن است خطاهایی در نسخه‌شناسی یا کتابشناسیها در این گزارش راه یافته باشد.

اکنون معرفی نزدیک به ۲۶۰ نسخه نفیس از نظرتان می‌گذرد:

۱. الاحکام العلائیه من الاعلام السمائیه، فخرالدین رازی،

عربی، کتابت ۷۴۴ق، شماره ثبت ۲۶۴. A.

۲. اسرار التوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید، محمد بن منور،

عربی، کتابت ۸۴۹ق، شماره ۱۹۲۵. C.

۳. اغراض الطب، سید اسماعیل بن حسین حسینی جرجانی،

عربی، کتابت ۶۳۷ق، شماره ۲۸۰. A.

۴. انجیل چهارگانه، که به دستور نادرشاه، به دست محمد مهدی،

میرمحمد معصوم حسینی خاتون آبادی، میرعبدالغنی و دیگران در

اصفهان ترجمه شده است، به فارسی، شماره ۲۶۸. C.

۵. اوصاف الاشراف، خواجه نصیرالدین طوسی، فارسی،

کتابت ۸۹۵ق.

۶. تاریخ گزیده، حمدالله مستوفی، فارسی، کتابت ۸۵۵ق،

شماره ۷۹۵. C.

۷. تاریخ گزیده، حمدالله مستوفی، فارسی، کتابت ۸۵۵ق،

شماره ۵۰۳. C.

۸. شرح احوال بعضی از وزرا و بزرگان دولت علیه ایران،

فارسی، از مؤلف ناشناخته، شماره ۶۸۶. B.

۹. یوسف و زلیخا، فارسی، نسخه هنری، دارای ده نگاره

«میناتور» ممتاز، شماره ۲۳۲۵. B.

۱۰. یوسف و زلیخا، فارسی، نسخه هنری، دارای ۷۳ نگاره

اصیل، شماره ۱۸۴۷. C.

۱۱. یوسف و زلیخا، عبدالرحمان جامی، فارسی، دارای ۴۶

نگاره اصیل، شماره ۹۳۰. A.

۱۲. ولی نامه، فارسی، حافظ علاف متخلص به خراباتی، کتابت

۸۸۷ق، شماره ۸۱۰. C.

۱۳. نوادر الوقایع، احمد بن ناصر صدیقی حنفی، کتابت ۱۲۹۹

ق، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۷۱۶. B.

۱۴. نفحات الانس من حضرات القدس، کتابت ۸۹۷ق، از روی

نسخه مؤلف، شماره ۱۴۱۶. C.

۱۵. نفائس الکنوز، نصیرالدین محمد بن عبدالرحمان بن احمد

قادری شامی واعظ، کتابت ۱۰۱۶ق، نسخه اصل به خط مؤلف.

۱۶. بحر الانساب، ابومخنف لوط بن یحیی الخزاعی، ترجمه

سید مرتضی علم‌الهدی، عربی، در ۹۶ برگ، شماره ۲۲۵. A.

۱۷. دیوان جاحظ، عربی، نسخه کهن و بسیار نفیس، کتابت سده

پنجم قمری.

۱۸. دیوان جریر، عربی، نسخه بسیار نفیس و کهن، کتابت ۴۱۹ق.

۱۹. دیوان الاخطل، به روایت یزیدی از سکری، از محمد بن

حبیب، از ابن اعرابی، نسخه کهن و بسیار نفیس، کتابت سده

ششم قمری.

شامل ۳۸ رساله به فارسی و عربی، شماره ۲۲۸۴-B.
 ۳۶. رساله در تصوف، احمد احمدی، فارسی، کتابت ۸۹۱ق،
 شماره ۱۱۵۰-C.
 ۳۷. تفسیر بصائر، محمد بن محمود نیشابوری، کتابت ۶۳۰ق،
 شماره ۱۸۹-C.
 ۳۸. تفصیل و بیان دولت جماعت منفعت از زمان رحیم خان،

۲۰. المنازل و الدیار، شابستی، عربی، نسخه بسیار کهن و نفیس،
 کتابت ۵۶۸ق.
 ۲۱. الآثار الباقیه عن القرون الخالیة، ابوریحان بیرونی، عربی،
 کتابت، ۶۱۶ق.
 ۲۲. بساتین الانس، محمد صدر علاء احمد، ملقب به تاج،
 معروف به احسان، فارسی، کتابت ۸۳۶ق در هرات.

نخستین روز همایش، همراه چند تن از خاورشناسان

۲۳. بوستان سعدی، کتابت ۸۸۸ق، برگ
 آغاز افتاده است، شماره ۴۷۶-A.
 ۲۴. بیان اسامی الاساتید مع الاجمال،
 میرمحمد صادق بن میر محمد عابد الشاشی
 الفرغانی، مربوط به سی نفر از مشایخ
 نقشبندیه، شماره ۱۴۹۵-A.
 ۲۵. پند نامه نوشیروان عادل، محمد بن
 محمود بدایعی بلخی، فارسی، کتابت ۷۰۸ق
 در شیراز، شماره ۱۱۰۲-C.
 ۲۶. کارنامه صاحبقران ثانی زیج شاه
 جهانی، فریدالدین مسعود بن ابراهیم دهلوی،
 فارسی، در نجوم، کتابت ۱۰۵۳ق، ۴۳۴ برگ،
 شماره ۱۳۹-D.
 ۲۷. تاریخ رضایی، محمد رضا بن محمد

میرسلیمان خواجه سمرقندی، نسخه اصل به خط مؤلف.
 ۳۹. ترجمه توحید مفضل، علامه محمد باقر مجلسی، فارسی،
 کتابت ۱۰۹۴ق، نسخه اصل به خط مجلسی، شماره ۹۵۰-A.
 ۴۰. تیمورنامه، فارسی، نسخه هنری، کتابت ۹۹۱ق، شماره
 ۱۶۸۷-C.
 ۴۱. جامع الانبیاء، محمد بن حاجی کامران استرآبادی، شامل
 شجره نامه سادات طبرستان و جرجان و گیلان، شماره ۷۱۲-B.
 ۴۲. جامع الانساب، سیدابوالحارث محمد، کتابت ۱۳۲۶ق،
 شماره ۴۳۸-D.
 ۴۳. جامع العلوم، فخرالدین رازی، فارسی، کتابت ۶۵۸ق، شماره
 ۶۱۲-C.
 ۴۴. ترجمه جاویدان خرد مسکویه، عثمان بن ابوالوقاء بن محمد،
 کتابت ۷۵۹ق، شماره ۶۵۰-C.
 ۴۵. جهان نامه، محمد بن نجیب بکران، فارسی، کتابت ۶۶۳ق،
 شماره ۶۱۲-D. ۴۶. حدود العالم من المشرق الی المغرب، از مؤلف
 ناشناخته، در ۳۸ برگ، کتابت ۶۵۶ق، شماره ۶۱۲-C.
 ۴۷. خسرو شیرین، نظامی گنجوی، کتابت ۸۲۴ق، شماره ۱۳۲-B.

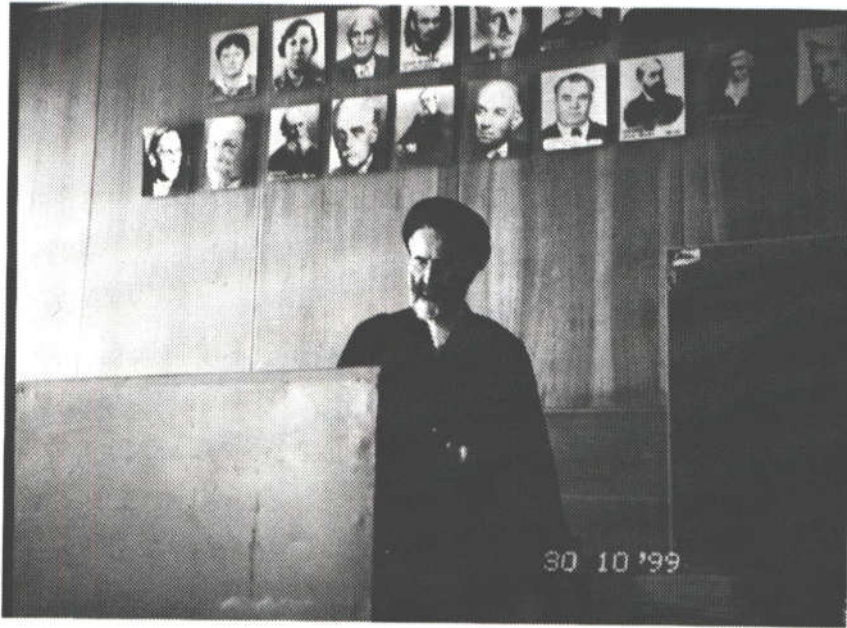
کاظم برنابادی، فارسی، نسخه اصل به خط مؤلف، در ۱۱۱ برگ،
 شماره ۴۰۲-C.
 ۲۸. تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، سید ظهیرالدین بن
 نصیرالدین مرعشی، فارسی، کتابت ۹۷۶ق، شماره ۷۱۲-B.
 ۲۹. تاریخ گزیده.
 ۳۰. تحفة المرشدین من حکایات الصالحین، جلال الدین محمد
 بن عبادی کازرونی، شامل زندگینامه سیصد نفر از علمای صوفیه،
 شماره ۲۴۳۷-B.
 ۳۱. آغاز و انجام، خواجه نصیرالدین طوسی، فارسی، کتابت
 ۷۱۰ق، شماره ۱۱۰۲-C.
 ۳۲. آغاز و انجام، خواجه نصیرالدین طوسی، فارسی، کتابت
 ۸۹۰ق، شماره ۷۳۶-A.
 ۳۳. تذکره الاولیاء، فریدالدین عطار، فارسی، کتابت ۸۹۹ق،
 شماره ۳۳۰-D.
 ۳۴. تصنیفات فارسی، کتابت ۱۹۰۲ از مؤلف ناشناخته، در ۳۳
 برگ، شماره ۲۳۰۶-B.
 ۳۵. مجموعه در تصوف، از مؤلف ناشناخته، کتابت ۸۷۵ق،

۷۱. الفرق بین العرب و العجم، مصطفی کمال الدین صدیقی کہ در سال ۱۱۳۷ ق تألیف نموده، عربی، کتابت ۱۱۷۹ ق.
۷۲. حسن المحاضرة فی اخبار مصر و القاهرة، کتابت ۹۷۵ ق.
۷۳. دیوان ابی العتاهیه، جمعه یوسف بن عبدالبر، عربی، کتابت ۹۸۷ ق.
۷۴. دیوان ابی تمام، عربی، کتابت ۶۱۶ ق.
۷۵. دیوان ابن قزمان، عربی، کتابت سده هفتم قمری.
۷۶. دیوان عمارة الیمنی، عربی، کتابت ۹۸۴ ق.
۷۷. دیوان علقمة، عربی، کتابت ۶۸۸ ق.
۷۸. شرح الحلة السیرا فی مدح خیر الوری، محمد بن جابر اندلسی، و شرح ابن یوسف، کتابت ۹۸۵ م.
۷۹. الفیح القسی فی الفتح القدسی، عماد اصفهانی، عربی، کتابت ۵۹۵ ق، در شهر آمد، قدیمترین نسخه موجود در جهان.
۸۰. التاریخ المنصوری، در تلخیص کتاب الکشف و البیان فی حوادث الزمان، ابی الفضائل محمد بن علی بن عبدالعزیز حموی، کتابت سده هفتم قمری.
۸۱. زبدة الحلب، کمال الدین ابن العدیم، عربی، از روی نسخه به خط مؤلف، کتابت ۸۶۳ ق.
۸۲. تحفة ذوی الالباب فیمن حکم بدمشق من الخلفاء و الملوک و النواب، صفدی، عربی، کتابت، ۷۷۶ ق، به خط فرزند مؤلف محمد بن خلیل بن ایبک صفدی.
۸۳. الدر الثمین فی مناقب نورالدین، بدرالدین بن قاضی شہبہ، عربی، کتابت ۸۴۲ ق. ۸۴. تاریخ دمشق، ابن عساکر، عربی، کتابت سده هفتم قمری.
۸۵. طبقات الشافعیة الوسطی، سبکی، عربی، کتابت ۸۵۸ ق.
۸۶. طبقات الفقهاء، تقی الدین ابن قاضی شہبہ، عربی، کتابت ۸۴۶ ق.
۸۷. بغیة الوعاة، سیوطی، عربی، کتابت از روی نسخه مؤلف کہ در سال ۸۷۱ ق کتابت شده است.
۸۸. زبدة الآثار فیما وقع لجامعه فی الاقامة و الاسفار، محمد بن احمد بن محمد بن سکیکی دمشق، عربی، کتابت سده دهم قمری.
۸۹. رحلة ججیح بن قاسم واحدی من الحلب الی المکة، عربی، کتابت ۹۹۲ ق.
۹۰. شاهنامه فردوسی، فارسی، نسخه نفیس و هنری، کتابت ۸۴۹ ق در یزد، دارای ۲۹ نگاره اصیل، شماره ۱۶۵۴ - C.
۹۱. شاهنامه فردوسی، نسخه بسیار نفیس و هنری، کتابت ۹۳۱ ق در تبریز، دارای ۲۴ نگاره اصیل صفوی، کہ به دست محمد تبریزی
۴۸. استرآباد و مازندران و گیلان و دامغان و... میرزا ابراهیم، فارسی، در جغرافیا، کتابت ۱۲۷۷ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، ۱۰۲ برگ، شماره ۱۸۸۵ - C.
۴۹. منتخب خمسة نظامی گنجوی، ابو محمد الیاس بن یوسف نظامی گنجوی، کتابت ۸۹۶ ق، شماره ۱۹ - A.
۵۰. ترجمه کتاب الحشایش دیسکوریدوس، فارسی، در طب، ترجمه غیاث الدین محمد رضوی، کتابت ۱۰۶۸ ق، ۱۷۴ برگ، شماره ۱۴۳ - D.
۵۱. السامی فی الاسامی، ابوالفضل احمد بن محمد میدانی، نسخه کهن و بسیار نفیس، کتابت ذی حجة ۵۷۳ ق، به خط فرج الدین محمد بن ابوالفرج بن آدم المنتقد الدبیری، خط نسخ، عناوین شنگرف، ۱۵۵ برگ، شماره ۵۲۳ - B.
۵۲. القانون، ابن سینا، در طب، عربی، نسخه بسیار کهن و نفیس، کتابت ۵۴۰ ق.
۵۳. تاریخ خلفای عباسی، کتابت سده هشتم قمری.
۵۴. ترجمه کلیله و دمنه، به زبان گرجی و فارسی، ترجمه سولخان صبا، کتابت سده هجدهم میلادی، قطع سلطانی.
۵۵. کتاب الحشاش، فارسی، دارای تصاویر زیبا از نباتات و... .
۵۶. ترجمه تورات، عربی، کتابت اوایل سده هشتم قمری.
۵۷. کتاب به زبان گرجی و ارمنی، کتابت سده هفتم قمری.
۵۸. تهافت الفلاسفة، غزالی، عربی، کتابت ۵۵۵ ق.
۵۹. اصلاح المنطق، ابن السکیت، عربی، کتابت سده هشتم قمری.
۶۰. شرح دیوان متنبی، ابن جنی، عربی، کتابت سده هشتم قمری.
۶۱. الکامل، میرد، عربی، کتابت ۵۳۷ ق.
۶۲. تجارب الامم، ابن مسکویه، کتابت ۵۹۵ ق.
۶۳. تاریخ دمشق، ابن عساکر، عربی، کتابت سده هفتم قمری.
۶۴. طبقات الشافعیة، ابن قاضی شہبہ، عربی، در عصر مؤلف کتابت شده و برای او خوانده شده است.
۶۵. المجموع، ابن هیثم، عربی، کتابت ۵۸۷ م.
۶۶. هداية المسترشدين، باقلانی.
۶۷. الاخبار الطوال ابی حنیفة دینوری، عربی، کتابت ۱۰۶۱ ق، از روی نسخه مورخ ۶۵۵ ق، کہ در بغداد کتابت گردیده است.
۶۸. تنبیه الادیب علی ما فی شعر ابی الطیب من الحسن و المعیب، وجیه الدین عبدالرحمان ابوکثیر، عربی، کتابت سده دهم قمری.
۶۹. صحاح اللغة، جوهری، عربی، کتابت ۸۴۰ ق.
۷۰. کتاب الزیج ابن شاطر دمشقی علی بن ابراهیم، عربی، کتابت ۸۵۴ ق.

موجود در کتابخانه سلطنتی سابق است. در سال ۱۹۹۶ م از روی این مرقع یک چاپ رنگین بسیار زیبا بر روی کاغذ قطور گلاسه در میلان ایتالیا به دست لئونارد و آرت، به همت یک بنیاد فرهنگی به چاپ رسیده است.

۱۰۱. کلمات الشعراء، محمد افضل بن محمد زاهد متخلص به «سرخوش» فارسی، کتابت ۱۲۵۵ ق، ۷۶ برگ، شماره ۱۱۲ - B.

و دیگران ترسیم گردیده است، قطع رحلی، خط نستعلیق محمد هروی، کاتب کتابخانه شخصی علیشیرنویسی در هرات. در پشت برگ آغاز نسخه با خط نسخ چنین آمده است «در دارالعلم شیراز، در رمضان سال ۱۱۴۰ ق، ابتیاع شد به قیمتی که نمی‌توان نوشت.» نسخه مجدول و مذهّب و مرصّع ممتاز با جلد سوخت عالی، شماره ۱۸۴ - D.

سخنرانی در دانشگاه شرق‌شناسی سن پترزبورگ

۹۲. جنگ بسیار نفیس و گرانبها به خط نستعلیق استاد نامدار سده دهم قمری، میرعلی هروی کاتب سلطانی، کتابت ۹۳۵ ق، برگها زرانود، دارای چند نگاره اصیل، جلد دورو ضربی زرین با نقش درخت و حیوان. این نسخه یکی از نفیستین نسخه‌های خطی فارسی این کتابخانه به شمار می‌آید.

۹۳. شاهنامه فردوسی، کتابت ۹۵۶ ق، دارای دو سر لوح زیبا از عصر صفویه، شماره ۵۰ - C.

۹۴. سالاریه در تاریخ کرمان، احمد علی خان کرمانی، فارسی، ۱۹۳ برگ، شماره ۴۸۹ - C.

۹۵. رساله فراست، فارسی، ترجمه حسین

بن محمد نیشابوری، ۳۸ برگ، کتابت ۸۹۰ ق، شماره ۷۳۶ - A.

۹۶. قاعده و قانون و رسم اهل ولایت سیستان، فارسی، از مؤلف ناشناخته، ۱۰۳ برگ، شماره ۸۱ - A.

۹۷. کفایه مجاهدیه منصور بن محمد بن احمد، در طب، فارسی، کتابت ۱۲۲۴ ق، ۳۵۶ برگ، شماره ۶۴۴ - C.

۹۸. کلام و عقاید، فارسی، ۷ برگ، کتابت ۸۶۹ ق، شماره ۱۰۶۹ - B.

۹۹. شاهنامه عمرخانی، میرزا قلندر اسفرگی متخلص به مشرف، فارسی، کتابت ۱۲۳۷ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۴۷۱ - C.

۱۰۰. مرقع بسیار نفیس و بی‌ظنیر، شامل خطوط اصلی میرعماد و دیگران این مرقع نفیس در زمان شاه سلیمان صفوی کتابت شده و در اصل ۱۰۰ برگ بوده و هم اکنون ۹۸ برگ است که دو برگ آن در حال حاضر در موزه تاریخ ادیان است. در سال ۱۹۰۹ م وقتی به نیکلای دوم، امپراتور روس، اطلاع دادند که این مرقع در معرض فروش قرار گرفته است، دستور داد تا آن را خریداری نمایند. این مرقع یکی از نفیستین مرقعات جهان به شمار می‌آید. از حیث نفاست و خطوط خطاطان بزرگ در ردیف نسخه مرقع گلشن

۱۰۲. کیمیای سعادت، ابو حامد غزالی طوسی، فارسی، کتابت ۹۰۰ ق، دارای سه سر لوح صفوی زیبا، ۴۴۱ برگ، شماره ۹۲۸ - B.

۱۰۳. منتخب خمسة نظامی گنجوی، کتابت ۸۹۹ ق، شماره ۱۷۳۵ - C.

۱۰۴. خمین عمادی، یوسف بن محمد بن شهاب جامی مشهور به «یوسف اهل»، فارسی، شامل مکاتبات صوفیه، کتابت ۸۷۴ ق، شماره ۳۲۸ - C.

۱۰۵. داستان نوش آفرین، از مؤلف ناشناخته، دارای ۵۵ نگاره اصیل، نسخه بسیار نفیس و هنری، شماره ۲۶۲ - B.

۱۰۶. داستان نوش آفرین، نسخه بسیار نفیس و هنری، دارای سی نگاره، شماره ۱۱۰۴ - C.

۱۰۷. سفینه، از واله داغستانی، فارسی، نسخه نفیس و کهن و بیاضی، دارای ده نگاره اصیل ایرانی صفوی.

۱۰۸. رساله در معرفت خیر، در نجوم، فارسی، از مؤلف ناشناخته کتابت ۷۴۴ ق، شماره ۲۶۴ - A.

۱۰۹. نسب شریف نواب اشرف اقدس اعلی تا حضرت آدم، محمد باقر بن اسماعیل حسینی خاتون آبادی، فارسی، کتابت ۱۱۲۵

- ق، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۱۴۳ - A.
۱۱۰. نسبنامه حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله، از مؤلف ناشناخته، کتابت ۱۲۳۹ ق، شماره ۱۴۶۴ - C.
۱۱۱. نسبنامه حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله، فارسی، از مؤلف ناشناخته، شماره ۱۹۶۰ - C.
۱۱۲. نسخه نورس، شامل مکاتبات اکبر شاه دوم به فتحعلی شاه قاجار و پاسخ آنها، آغاز افتاده، شماره ۱۱۱۰ - C.
۱۱۳. منهاج العابدین الی جنه رب العالمین، محمد غزالی، برگ آغاز افتاده، کتابت ۷۱۹ ق، ۱۶۷ برگ، شماره ۹۶۰ - B.
۱۱۴. منتخب المناقب، محمد علی بن محمد سلیم، فارسی، کتابت ۱۱۳۴ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، ۴۷۲ برگ، شماره ۴۷۲ - C.
۱۱۵. مناقب مرتضوی، محمد صالح حسینی ترمذی متخلص به کشفی، فارسی، در تراجم، دارای سه نگاره اصیل، ۱۲۷ برگ، شماره ۱۶۸۴ - C.
۱۱۶. مکاتبات علامی، ابوالفضل بن مبارک ناگوری متخلص به علامی، فارسی، کتابت ۱۰۵۳ ق، شماره ۲۴۱۰ - B.
۱۱۷. مقصد الاقبال السلطانیة و مرصد الآمال الخاقانیة، اصیل الدین عبدالله بن عبدالرحمان حسینی مشهور به «اصیل الواعظ»، فارسی، در تراجم، ۶۶ برگ، شماره ۲۲۶ - A.
۱۱۸. المفید للمستفید، باباافضل الدین کاشانی، کتابت ۷۰۸ ق، از انجام افتادگی دارد، شماره ۱۱۰۲ - C.
۱۱۹. مرقع، ۹۸ برگ بسیار نفیس از عصر صفوی، حاوی چندین نگاره اصیل، شماره ۱۴ - E.
۱۲۰. مرقع، ۴۵ برگ، دارای ۳۷ نگاره اصیل، شماره ۱۸۱ - D.
۱۲۱. مرقع، کتابت ۱۱۹۸ ق، نه برگ، شماره ۹ - E.
۱۲۲. مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد، از مؤلف ناشناخته، کتابت ۸۴۰ ق، ۱۶۴ برگ، شماره ۱۶۵۱ - C.
۱۲۳. مرصد التصانیف، منیرالدین ابوالشرف الحسین بن ابوعمر فرغانی بلغاری، در تراجم، کتابت ۱۲۷۴ ق در بخارا، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره (۱) ۱۶۱۱ - C.
۱۲۴. مرآة الحقیقة، حسن بن محمد بشیر گسگری جیلانی، فارسی، کتابت ۱۲۵۰ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۲۴۳۱ - B.
۱۲۵. مرآة الخیال، عبدالعظیم محمد منشی متخلص به سامی، فارسی، در تراجم، کتابت ۱۳۲۶ ق، از روی نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۱۹۴۳ - C.
۱۲۶. مخزن الاسرار، ۹۶ برگ، از مؤلف ناشناخته، کتابت ۷۱۰ ق، شماره ۱۱۰۲ - C.
۱۲۷. دیوان بساطی، سراج الدین سمرقندی متخلص به بساطی، فارسی، از انجام افتادگی دارد، کتابت ۸۶۷ ق، ۲۵ برگ، شماره ۱۰۰ - C.
۱۲۸. دیوان جامی، کتابت ۸۹۲ ق، آغاز افتاده، جلد ضربی، شماره ۱۶۹۷ - C.
۱۲۹. کیمیای سعادت، ابوحامد غزالی طوسی، کتابت ۹۵۸ ق، ۳۲۷ برگ، شماره ۹۳۰ - B.
۱۳۰. گلستان خیال، فرحت، فارسی، در اشعار، کتابت ۱۱۹۴ ق، نسخه اصل به خط شاعر، ۴۵۹ برگ، شماره ۴۷ - C.
۱۳۱. لطائف التفسیر، فارسی، از مؤلف ناشناخته، از آغاز قرآن کریم تا پایان سوره ۳۷، کتابت ۱۰۹۸ ق، ۵۶۳ برگ، شماره ۳۲ - D.
۱۳۲. لطف بزرگ فارسی، در تراجم، میر سعادت الله، کتابت ۱۲۵۸ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، ۱۶۵ برگ، شماره ۱۹۳۲ - B.
۱۳۳. دیوان حافظ، نسخه نفیس هنری، کتابت ۹۳۹ ق، شماره ۱۲۰۰ - B.
۱۳۴. دیوان حافظ، کتابت ۸۶۷ ق، شماره ۱۰۰ - C.
۱۳۵. دیوان خواجوی کرمانی، کتابت ۸۷۸ ق، شماره ۱۹۶۲ - C.
۱۳۶. دیوان سلمان، کتابت ۸۶۷ ق، شماره ۱۰۰ - C.
۱۳۷. دیوان شاهی، کتابت ۸۶۷ ق، شماره ۱۰۰ - C.
۱۳۸. دیوان ظهیر فاریابی، کتابت ۸۷۸ ق، شماره ۱۹۶۲ - C.
۱۳۹. لوائج عبدالرحمان جامی، فارسی، دارای سرلوح زیبا و چهار نگاره اصیل، ۳۴ برگ، شماره ۷۹۲ - C.
۱۴۰. دیوان کمال، کتابت ۸۶۷ ق، شماره ۱۰۰ - C.
۱۴۱. ذخیره الملوک، علی بن شهاب الدین همدانی، فارسی، در سیاست، کتابت ۸۹۲ ق در هرات، شماره ۲۴۹۹ - B.
۱۴۲. رساله در موسیقی، محمود بن محمد نیشابوری، فارسی، کتابت ۶۶۳ ق، شماره ۶۱۲ - C.
۱۴۳. رساله عقلیه علی بن شهاب الدین همدانی، فارسی، کتابت ۸۵۰ ق، برگ انجام افتاده، شماره ۷۳۶ - A.
۱۴۴. رساله فی بیان مذاهب التصوف، کتابت ۷۴۷ ق، شماره ۲۲۷۶ - C.
۱۴۵. رساله در احکام عالم و موالید، ابومعشر بلخی، فارسی، کتابت ۷۴۴ ق، شماره ۲۶۴ - A.
۱۴۶. رساله در احوال و احکام قرائات، الیاس بن احمد بن میکائیل بن عبدالله القیصری المنجم، فارسی، کتابت ۷۴۴ ق،

- شماره ۲۶۴- A. رساله مراتب و منازل روحانی و جسمانی، ابوالفضل ابراهیم عبدالجبار الکاتب، فارسی، در تصوف، کتابت ۸۹۰ ق، شماره ۷۳۶- A. مجموعه الرشیدیه، فارسی، کتابت ۷۵۱ ق، شماره ۳۷۵- C. مجمع البحرين، فخرالدین عراقی، فارسی، در تصوف، کتابت ۸۹۰ ق، شماره ۷۳۶- A.
۱۶۱. رساله فارسی، زین‌الدین علی بن جمال‌الدین احمد صوفی اردستانی، در تصوف، کتابت ۸۶۹ ق، در شیراز، ده‌برگ، شماره ۱۰۶۹- B.
۱۶۲. مجموعه اشعار فارسی، از مؤلف ناشناخته، کتابت ۱۱۹۰ ق، نسخه اصل به خط شاعر در کاشان، ۱۶۲ برگ، شماره ۹۰- A.
۱۶۳. کلیله و دمنه ابن مقفع، ترجمه ابوالمعالی نصرالله بن محمد، دارای ۴۷ نگاره اصیل، کتابت ۸۸۳ ق، شماره ۸۲۴- C.
۱۶۴. کلیله و دمنه، کتابت ۸۹۸ ق، دارای ۶۹ نگاره اصیل، شماره

آرشیو اسناد مکتوب در سن پترزبورگ

۱۵۰. مجمع الانساب، محمد بن علی حسینی شبانکارئی، فارسی، کتابت ۷۳۸ ق، ۲۴۹ برگ، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۳۷۲- C.
۱۵۱. مجمع الانساب، از همان مؤلف، فارسی، ۳۴۰ برگ، کتابت سده دهم قمری، شماره ۱۰۹۶- C.
۱۵۲. مجموعه اشعار فارسی، کتابت ۸۶۷ ق، شماره ۱۰۰- C.
۱۵۳. مجموعه در شعر و اخلاق، فارسی، کتابت ۸۵۵ ق، شماره ۲۴۳- B.
۱۵۴. مثنوی جلال‌الدین رومی، کتابت ۸۹۱ ق، شماره ۷۰- C.
۱۵۵. مجالس العشاق، ابوالغازی سلطان

حسین بایقراء، فارسی، برگ انجام افتاده، شماره ۲۲۴ برگ، شماره ۶۶۹- B.

۱۵۶. مبدأ الاسرار، ملا عصمت‌الله بن محمد طاهر صوفی، فارسی، در تصوف، کتابت ۱۲۸۱ ق در بخارا، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۱۱۸۶- C.

۱۵۷. المآثر و الآثار، محمد حسن خان اعتماد السلطنه، فارسی، کتابت ۱۳۰۶ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، ۳۱۱ برگ، شماره ۳۵۷- D.

۱۵۸. مجموعه فارسی، در تاریخ و تراجم، کتابت ۱۲۸۲ ق، شماره ۱۸۷۶- B.

۱۵۹. مجمل فصیحی، فارسی، در تاریخ، کتابت از روی نسخه مورخ ۸۰۰ ق، ۴۳۳ برگ، شماره ۷۰۹- B.

۱۶۰. رساله فارسی در نامه‌نگاری، از مؤلف ناشناخته، نسخه اصل به خط مؤلف در سال ۱۲۶۷ ق، در استرآباد، هفده برگ، شماره ۱۱۹۱- B.

۱۶۹۵- C.

۱۶۵. کلیات قاسم انوار، کتابت ۸۴۳ ق، شماره ۱۰۱۹- A.

۱۶۶. کلیات کاتبی، کتابت ۸۶۷ ق، دارای چهار سرلوح زیبا، شماره ۱۰۰- C.

۱۶۷. کلیات شرف شوستری، فارسی، نسخه اصل به خط شاعر، ۳۰۹ برگ، برگ انجام افتاده، شماره ۶- D.

۱۶۸. کلیات سعدی، کتابت ۸۲۹ ق، شماره ۳۱- A.

۱۶۹. کلیات سعدی، کتابت ۸۲۱ ق، در ابرقو (ابرقوه)، برگهای آغاز و انجام افتاده، شماره ۷۷۸- C.

۱۷۰. محقق‌التاریخ، اسکندربین ملاگشتاسب منجم کرمانی، فارسی، کتابت ۱۲۷۷ ق، به خط فرزند مؤلف در کرمان، ۷۶ برگ، شماره ۲۱۸- A.

۱۷۱. کفایة الطب، کمال‌الدین ابوالفضل حبیب بن ابراهیم تفلیسی، کتابت ۸۶۹ ق، در رستم آباد گیلان، شماره ۱۴۴- D.

۱۷۲. کشف الغرائب، عباسقلی قدسی فرزند میرزا محمد خان

۱۸۸. ریاض الناصحین، محمد بن محمد جامی الماسی، فارسی، در دایرة المعارف، کتابت ۸۷۰ ق، ۴۵۲ برگ، شماره ۱۳۳۶ - C.
۱۸۹. روضة اولی الالباب فی التواریخ و الانساب، فخرالدین ابوسلیمان داوود بن ابوالفضل محمد بنا کتی، فارسی، ۲۶۱ برگ، کتابت ۱۲۴۷ ق، شماره ۳۹۶ - C.
۱۹۰. روضة اولی الالباب، کتابت ۱۲۴۳ ق، ۲۳۸ برگ، شماره ۳۹۷ - C.
۱۹۱. روضة الاحباب فی سیر النبی و الآل و الاصحاب، جمال الدین عطاء الله بن فضل الله حسینی دشتکی ملقب به جمال الدین، فارسی، برگ آغاز افتاده، این نسخه از روی نسخه مؤلف کتابت شده، شماره ۴۷۷ - C.
۱۹۲. روضة الاحباب، کتابت ۱۰۸۹ ق، از روی نسخه به خط مؤلف، ۳۶۰ برگ، شماره ۲۴۳۷ - C.
۱۹۳. روضة الاحباب، کتابت ۹۳۹ ق، شماره ۹۱ - D.
۱۹۴. واقعات کشمیر، محمد اعظم ولد خیر الزمان خان کشمیری، فارسی، در تاریخ، ۲۸۳ برگ، شماره ۶۶۳ - B.
۱۹۵. اخلاصنامه، ارتق ولد تاش محمد بخاری کاتب، فارسی، در اشعار، کتابت ۱۸۲۶ م، نسخه اصل به خط مؤلف، نه برگ، شماره ۸۲۱ - C.
۱۹۶. در بندنامه، میرزا حیدر وزیراف، فارسی، در تاریخ، کتابت ۱۲۶۵ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، ۴۵ برگ، شماره ۴۵۴۷ - B.
۱۹۷. کیمیای سعادت، ابوحامد غزالی، فارسی، در اخلاق، کتابت ۹۰۰ ق، شماره ۹۲۸ - B.
۱۹۸. بحر الانساب، از مؤلف ناشناخته، فارسی، ۲۴ برگ، شماره ۱۸۶۱ - C.
۱۹۹. بحر الانساب، ابومخنف لوط بن یحیی الخزاعی، ترجمه سید مرتضی علم الهدی (?)، ۹۶ برگ، شماره ۲۲۵ - A.
۲۰۰. تاریخ جهان نمای، محمد بن روزی محمد صوفی عطار، فارسی، کتابت ۱۲۸۴ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۴۳۹ - C.
۲۰۱. ترجمه تاریخ حکماء، شهرزوری، مقصود علی تبریزی، کتابت ۱۰۶۶ ق، شماره ۶۸۹ - B.
۲۰۲. تاریخ خانی، علی بن شمس الدین بن حاج حسین لاهیجی، فارسی، کتابت ۹۲۲ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۴۹۱ - C.
۲۰۳. تذکره شعرای قاینات، ضیاء الدین محمد حسین بیرجندی، (احتمالاً فرزند آیت الله محمد باقر بیرجندی، مؤلف کتاب الکبریت الاحمر باشد)، فارسی، کتابت، ۱۳۳۰ ق، ۵۴ برگ، شماره ۱۸۶۲ - B.

- ثانی با کوئی، فارسی، در جغرافیا، کتابت ۱۲۴۶ ق، ۵۱ برگ، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۸۰۳ - B.
۱۷۳. کشف الحقایق زیج ایلخانی، حسن بن محمد نیشابوری قمی معروف به نظام، فارسی، نسخه کهن، احتمالاً به خط مؤلف و یا رونویس از نسخه مؤلف، شماره ۶۱۸ - C. یک نسخه نفیس کتابت در سده ۸ ق از این کتاب در کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود می باشد.
۱۷۴. کتاب استخراج در طلب عمر، ابوعبدالله محمد بن ایوب طبری، فارسی، کتابت ۷۴۴ ق، سی برگ، شماره ۲۶۴ - A.
۱۷۵. فوائد، زین الدین علی بن جمال الدین احمد صوفی اردستانی، فارسی، در تصوف، کتابت ۸۶۹ ق، شماره ۱۰۶۹ - B.
۱۷۶. فضائل نشان، افضل پیرمستی بن محمد اشرف صدیقی هروی، فارسی، در تراجم، کتابت ۱۳۲۶ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۱۶۴۲ - C.
۱۷۷. مذكر الاصحاب، محمد بدیع بن محمد شریف سمرقندی، متخلص به ملیحا، فارسی، در تراجم، ۱۲۲ برگ، شماره ۷۱۰ - D.
۱۷۸. عجایب المخلوقات و غرائب الموجودات، زکریا بن محمد بن محمود قزوینی، فارسی، دارای ۱۲۲ نگاره اصیل، شماره ۵۹۷ - C.
۱۷۹. مرآة الاسرار، عبدالرحمان چشتی بن عبدالرسول عباسی علوی، فارسی، در تراجم، کتابت ۱۱۷۰ ق، هیجده برگ، شماره ۲۳۳ - A.
۱۸۰. مسائل در اسطرلاب، ابومعشر بلخی، کتابت ۷۴۴ ق، ۲۷ برگ، شماره ۲۶۴ - A.
۱۸۱. منطق الطیر، فریدالدین عطار نیشابوری، فارسی، کتابت ۹۷۵ ق، شماره ۱۵۲ - B.
۱۸۲. نزهة القلوب، حمد الله بن ابوبکر مستوفی قزوینی، فارسی، نسخه ناتمام، کتابت ۹۶۲ ق، شماره ۷۹۳ - B.
۱۸۳. الصراح من الصحاح، ابوالفضل محمد بن عمر مدعوبه جمال قرشی، کتابت ۷۰۰ ق، شماره ۴۰۸۵ - B.
۱۸۴. شرح معراج، فارسی، از مؤلف ناشناخته، کتابت ۸۵۰ ق، شماره ۷۳۶ - B.
۱۸۵. شرح مثنوی، فارسی، از مؤلف ناشناخته، کتابت ۸۳۳ ق، شماره ۳۲۹۲ - B.
۱۸۶. سلوک گوهر، سید سلطان بخش، فارسی، کتابت، ۱۱۳۹ ق، در جلال آباد، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۱۸۰۶ - B.
۱۸۷. زیج الغ بیگ، کتابت ۸۴۷ ق، شماره ۱۸۴۳ - C.

۲۲۰. ترجمه اعتقادات صدوق، عبدالله بن حسین دستمداری، فارسی، کتابت ۱۰۱۹ ق، ۵۶ برگ، شماره ۶۴۳- A.

۲۲۱. رساله جبر و قدر، خواجه الدین طوسی، فارسی، در فلسفه، هیجده برگ، کتابت ۹۶۲ ق، شماره ۱۰۶۹- B.

۲۲۲. رساله در رمل، خواجه نصیرالدین طوسی، فارسی، ۲۲ برگ، شماره ۲۰۲۸- B.

۲۲۳. رساله در عقاید، محمد بن ابراهیم موسوی قره باغی، فارسی، کتابت ۱۳۰۲ ق، در تبریز، از روی نسخه به خط مؤلف، شماره ۱۵۷۸- A.

۲۲۴. رساله الشریعة فی عقائد الاسلام، از مؤلف ناشناخته، ۸۴ برگ، کتابت ۸۸۸ ق، در بلخ، برگ آغاز افتاده، شماره ۲۱۵۶- B.

۲۲۵. رساله در صیغ مؤلف، فارسی، در دستور زبان، کتابت ۱۱۲۸ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۲۰۵۶- B.

۲۲۶. الرسالة المبارکة فی تبیین احوال المکة المعظمة و المدينة المنورة و المسجد الاقصى، حاجی عبدالرحمان سمرقندی، ۲۲ برگ، شماره ۱۰۱- B.

۲۲۷. رساله مشکوریه، محمد شریف مفتی حسینی بن محمد سعید بخاری، فارسی، در فقه، کتابت ۱۲۵۳ ق، که از روی نسخه مؤلف کتابت شده است، نوزده برگ، شماره ۲۱۹۰- B.

۲۲۸. رساله و جیزة فی بیان علم الادب عند اهل العرب، میرزا کاظم بیگ، در تاریخ، کتابت ۱۲۴۶ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، شصت برگ، شماره ۱۰۲۰- B.

۲۲۹. روشنایی نامه، فارسی، از مؤلف ناشناخته، هیجده برگ، کتابت ۷۱۰ ق، شماره ۱۱۰۲- C.

۲۳۰. سلم السموات، ابوالقاسم کازرونی، فارسی، ۱۷۵ برگ، شماره ۶۸۴- A.

۲۳۱. سواد نامه دولت ایران، از مؤلف ناشناخته، فارسی، کتابت ۱۲۸۶ ق، ۱۴۲ برگ، شماره ۲۲۸۶- B.

۲۳۲. سلوک الملوک، افضل الدین فضل الله بن جمال الدین روزبهان خنجی اصفهانی معروف به خواجه مولانا، فارسی، در سیاست، ۳۳۱ برگ، کتابت ۹۲۰ ق، نسخه اصل به خط مؤلف در بخارا، شماره ۳۱۶- A.

۲۳۳. سیر عقیفی، عقیف بن سعیدالدین کازرونی، ترجمه به فارسی، در رجال، ۳۰۱ برگ، برگ آغاز و انجام افتاده، شماره ۸۶۱- A.

۲۳۴. سیرت، فتح‌الله بن خواجه عبدالباست صدیقی، به فارسی، در تراجم، سیزده برگ، شماره ۱۶۰۲- C.

۲۰۴. تقریر التحریر، در ریاضیات، فارسی، ترجمه تحریر اقلیدس خواجه طوسی، مترجم، ابوالخیر مخاطب بن خیرالله خان بن لطف الله مهندس مسمی به «ماهرالعصر احمد»، کتابت ۱۱۴۰ ق، برگ انجام افتاده، ۸۸ برگ، شماره ۱۴۷۲- C.

۲۰۵. تواریخ اولیا، محمد شریف، در تراجم، کتابت ۱۲۸۲ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۵۱۰- C.

۲۰۶. جلیس المشتاقین، شاه محمد بن حسام الدین بخاری مشتهر به مولانایی روی، فارسی، در تراجم، ۱۰۲ برگ، شماره ۲۳۲- A.

۲۰۷. خانوار و انفس مملکت استرآباد با جمیع متعلقات، فارسی، از مؤلف ناشناخته، کتابت ۱۲۷۶ ق، بیست برگ، شماره ۲۴۹۴- B.

۲۰۸. خزینة الاسرار الهی و گنجینه رموز اشیاگاهی، فتح‌الله (؟)، در تصوف، ۱۷۶ برگ، نسخه اصل به خط مؤلف، شماره ۱۱۰۰- C.

۲۰۹. خلاصة المفاهر، عبدالله یافعی، ترجمه از عربی به فارسی، ۳۹۹ برگ، برگ انجام افتاده، شماره ۱۱۷۳- C.

۲۱۰. دانشنامه جهان، غیاث الدین علی بن علی مردان حسینی اصفهانی، فارسی، کتابت ۱۳۰۸ ق، ۱۵۷ برگ، شماره ۵۹۵- C.

۲۱۱. رساله در بیان حکما و بزرگان، از مؤلف ناشناخته، فارسی، در تراجم، چهار برگ، شماره ۲۳۷۳- C.

۲۱۲. رساله در ریختن شنگرف و رنگ کردن کاغذ، از مؤلف ناشناخته، فارسی، چهار برگ، شماره ۶۹۱- A.

۲۱۳. درة التاج لغرة الدیاج، قطب الدین محمود بن مسعود شیرازی، فارسی، در دانشنامه، برگ آغاز و انجام افتاده، ۲۰۳ برگ، شماره ۹۶۴- B.

۲۱۴. دیوان خاقانی، کتابت سده نهم قمری در خوارزم، برگ آغاز و انجام افتاده، ۱۹۳ برگ، شماره ۱۴۲۴- C.

۲۱۵. دیوان رسته، میرزا علیخان متخلص به رسته، فارسی، نسخه اصل به خط شاعر در سال ۱۲۹۲ ق، برگ انجام افتاده، شماره ۶۹۱- A.

۲۱۶. دیوان شعله، نسخه اصل به خط شاعر، فارسی، ۵۱ برگ، شماره ۴۰۲۶- B.

۲۱۷. ذکر جناب مستغنی الالقباب، شیخ سعدالدین احمد انصاری، فارسی، در تراجم، کتابت ۱۲۵۳ ق، پانزده برگ، شماره ۱۴۰۴- C.

۲۱۸. ذیل جامع التواریخ، از مؤلف ناشناخته، فارسی، کتابت ۹۸۴ ق، ۸۵ برگ، شماره ۶۶- D.

۲۱۹. رساله آسیاب سازی، از مؤلف ناشناخته، فارسی، ۵۹ برگ، شماره ۳۷۷- A.

نوزدهم شوال ۸۱۶، ۸۳ برگ، این نسخه جزء مجموعه اهدایی روسو بوده است، شماره ۵۹۵ A-۲۵۱.

۲۵۰. تقویم البلدان، ابی الفداء اسماعیل بن علی بن محمود بن عمر بن شاهنشاه بن ایوب عمادالدین ایوبی، عربی، در عصر مؤلف در شعبان ۷۲۱ کتابت شده است.

۲۵۱. المواعظ و الاعتبار فی ذکر الخطط و الآثار، تقی الدین ابی العباس احمد بن عبدالقادر حسینی مقریزی، عربی، در عصر مؤلف در سده هشتم قمری کتابت شده، احتمالاً به خط مؤلف است، ۱۳۲ برگ، شماره ۶۲-D.

۲۵۲. نشق الازهار فی عجایب الافطار، شمس الدین محمد بن احمد بن ایاس حنفی، عربی، در جغرافیا، با نسخه مؤلف مقابله و تصحیح شده و در حواشی توضیحات بسیار دارد، کتابت یازدهم رمضان ۱۰۰۷ ق، ۲۸۱ برگ، شماره ۱۰۳۳-B.

۲۵۳. زبدة الآثار فیما وقع لجامعه فی الإقامة و الاسفار، محمد بن احمد بن محمد بن جمال الدین سکیکر دمشقی، عربی، نسخه اصل به خط مؤلف بعد از سال ۹۷۶ ق، نسخه را مؤلف تصحیح نموده است، ۵ برگ، شماره ۸۰۱(۶۰۸)-B.

۲۵۴. تاریخ مکه المشرفة، ابوالولید محمد بن عبدالله ازرقی، عربی، ۲۴۰ برگ، کتابت در اندلس در سده هفتم قمری، ضمن مجموعه شماره ۱۷۳۵-B.

۲۵۵. کیمیای سعادت، فارسی، در اخلاق، کتابت در نیمه دوم سده ششم قمری، این نسخه به ادعای آقای آ کیموشکین، مسئول کتابخانه، قدیمترین نسخه خطی این کتاب در جهان است. شماره ۴۶۱۲-B. یادآور می شود که قدیمتر از این نسخه نیز در بعض کتابخانه ها یافت می شود.

این نسخه نفیس را آقای ویل چفسکی از محققان خاقانی شناس از تفلیس، در سال ۱۹۴۸ م به این مؤسسه اهدا کرده است.

بنده این نسخه را دقیقاً بررسی کردم. خط آن نسخ ایرانی، کاغذ خانبالغ، برگ انجام افتاده است، بر پشت برگ آغازین دو تاریخ ولادت، یکی به سال ۶۰۵ ق، و دیگری با این عبارت: «ولادت فرزند اعز قره العین، ابوبکر اسعدالله، روز چهارشنبه بیست و پنجم ماه ربیع الاول سنة اربع و ثمانین و خمسمائة، وقت آفتاب فراخ شدن....» این نسخه فقط شامل رکن سوم کتاب است و دارای ۱۹۱ برگ و ۲۰×۱۵ سانتیمتر است. برگها مجدول و متن با مرکب هندی در هفده سطر کتاب شده است. استاد حسین خدیوچم در چاپ کیمیای سعادت از این نسخه سود جسته است.

۲۵۶. نسخه دیگر از کیمیای سعادت غزالی، کتابت ۹۵۸ ق،

۲۳۵. شجرة سادات علوی، محمد باقر ملقب به میرفندق، فارسی، پانزده برگ، شماره ۱۶۱۱-C.

۲۳۶. اسطرلاب طوسی، محمد بن سلیمان برسوی مشهور به افه زاده، فارسی، کتابت ۱۱۴۰ ق، ۹۴ برگ، شماره ۲۶۱-A.

۲۳۷. شرح التعرف لمذهب اهل التصوف، ابوبکر محمد بن اسحاق کلابادی، کتابت ۶۳۱ ق، ۱۸۶ برگ، شماره ۱۸۱۶-C.

۲۳۸. شرح مدخل منظوم در علم نجوم، حبیب الله بن محمد طیب، فارسی، کتابت ۹۲۷ ق، نسخه اصل به خط مؤلف، ۹۳ برگ، شماره ۱۰۰۵-A.

۲۳۹. شیرازنامه، ابوالعباس احمد بن ابوالخیر ملقب به معین، مشهور به شیخ زرکوب شیرازی، فارسی، برگ آغاز افتاده، شماره ۶۹۵-B.

۲۴۰. عجائب البلدان، نظام الدین عبدالعلی بن محمد بیرجندی، فارسی، در جغرافیا، ۶۳ برگ، شماره ۲۵۴-A.

۲۴۱. عقدالعلی للموقف الاعلی، افضل الدین احمد بن حامد کرمانی، فارسی، در تاریخ، کتابت ۱۲۹۵ ق از روی نسخه مورخ ۶۴۹ ق، ۶۲ برگ، شماره ۶۶۷-A.

۲۴۲. فتوحات نامه صمدی، غلام محی الدین، فارسی، در تراجم، ۹۲ برگ، شماره ۲۴۶۷-B.

۲۴۳. فرهاد و شیرین، وحشی بافقی، دارای دو نگاره اصیل، جلد روغنی، ۷۷ برگ، شماره ۹۸۶-A.

۲۴۴. ترجمه فضائل بلخ، عبدالله بن محمد بن قاسم حسینی، فارسی، شماره ۴۵۳-C.

۲۴۵. فهرست اسامی کتب کتابخانه مبارکه، از مؤلف ناشناخته، فارسی، ۳۲ برگ، شماره ۲۲۹۵-B.

۲۴۶. قصه بدیع الملک، از مؤلف ناشناخته، فارسی، دارای ۴۸ نگاره اصیل، کتابت ۱۱۲۱ ق، برگ آغاز افتاده، شماره ۱۱۷-C.

۲۴۷. عجائب المخلوقات و غرائب الموجودات، از زکریابن محمد بن محمود قزوینی، عربی، در جغرافیا، نسخه کامل و نفیس با نقوش ستارگان و نباتات و حیوانات، کتابت سده هشتم قمری، ۲۱۵ برگ، شماره ۷-E.

۲۴۸. آثار البلاد و اخبار البلاد، زکریابن محمد بن محمود قزوینی، عربی، از روی نسخه مؤلف در یازدهم رمضان ۷۳۰ کتابت شده است. یک تملک در سال ۸۴۸ ق در تبریز پشت برگ نخست آمده است، خط نسخ، صفحه ۱ و ۲ مذهب عالی، شماره ۱۷۴-D.

۲۴۹. نخبه الدهر فی عجایب البر و البحر، شمس الدین ابی عبدالله محمد بن ابی طالب دمشقی صوفی، عربی، در جغرافیا، کتابت

شماره ۹۳۰- B.

۲۵۷. نسخه دیگر از کیمیای سعادت، کتابت ۹۸۴ ق، شماره

۱۳۵۱- C.

۲۵۸. مجموعه ادبی گلشن منسوب به محمدکاظم بن محمدرضا مهجور همدانی، شاعران نیمه دوم سده دوازدهم قمری، شامل منتخبی از اشعار و مطالب ادبی.

شاعران برجسته ایران زمین و اندکی ترکی و کردی. بخشی از اشعار نیز به زبانهای گورانی، لاری، پشتو، گیلکی، اردو، عربی، گرجی و ارمنی نگاشته شده است.

این نسخه نفیس دارای صد نگاره اصیل رنگی از مکتب اصفهان و شیراز است، که در زمان حکومت زندیه ترسیم گردیده است. قطع این مجموعه سانتیمتر است، که از قطع سلطانی نیز بزرگتر است. این مجموعه طی هشت سال گردآوری شده، و بیش از هزار برگ است، اشعار بر حسب قافیه به ترتیب الفبا تنظیم گردیده است. نسخه مجدول و دارای کمند و هر صفحه ۴۷ سطر و در هشت ستون نوشته شده، عناوین و اسامی شعرا به شنگرف، متن نستعلیق خوش و آیات و توضیحات عربی به خط نسخ است. این نسخه در ایران مرمت شده و یک فهرست از محتویات کتاب در برگ قبل از آغاز الصاق گردیده است. در این فهرست نام ۲۳۸ عنوان کتاب شامل دیوانها و مجموعه‌های گوناگون را، که در این مجموعه نام برده شده، ارائه نموده است. ظاهراً این نسخه کامل نیست و احتمالاً مؤلف موفق نشده که آن را به پایان ببرد.

این نسخه نفیس تا کنون چاپ نشده و از جنبه‌های نهضت ادبی سده دوازدهم قمری اهمیت فوق العاده دارد. آقای آکیموشکین مقاله مفصلی درباره این نسخه نگاشته است، که در فصلنامه نسخه‌های خطی شرقی- که به زبان انگلیسی از سوی این مؤسسه در هلسینکی فنلاند چاپ می‌شود- آمده است.

گفتنی است که تعدادی نسخه فارسی و عربی چاپ سنگی و چوبی قدیمی و نفیس در این مرکز قرار دارد؛ و خانم المپاشیگلو آنها را در دو جلد به زبان روسی و عناوین فارسی، تدوین و چاپ کرده است. در نخستین جلد آن ۱۰۱۰ جلد معرفی، و به سال ۱۹۷۵ م در مسکو چاپ شده است. همچنین در جلد دوم آن ۸۱۳ جلد معرفی، و به سال ۱۹۷۶ م در مسکو به چاپ رسیده است. ضمناً تا کنون تعدادی فهرست از برخی نسخه‌های خطی این کتابخانه چاپ و منتشر گردیده است، که به تعدادی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱. فهرست مجموعه‌ای از پانصد جلد نسخه خطی شرقی موزه آسیایی سن پترزبورگ به فرانسه، روسو، پاریس، ۱۸۱۷ م.

۲. یادداشت‌هایی کوتاه درباره نسخه‌های خطی عربی در موزه آسیایی روزن، سن پترزبورگ، ۱۸۸۱ م.

۳. درباره تازه به دست آمده‌ها در موزه آسیایی زالمین، سن پترزبورگ، ۱۸۸۱ م.

۴. موزه آسیایی در سال ۱۸۸۰، زالمین، سن پترزبورگ، ۱۸۹۱ م.
۵. موزه آسیایی پترزبورگ در هفت بخش زالمین، سن پترزبورگ، ۱۹۰۲ تا ۱۹۰۵ م.

۶. تازه به دست آمده‌های موزه آسیایی، زالمین، سن پترزبورگ، ۱۹۰۸ م.

۷. نسخه‌های خطی اسلامی در مجموعه‌های تازه موزه آسیایی در سالهای ۱۹۰۹ و ۱۹۱۰ ق، سن پترزبورگ، ۱۹۱۱ م.

۸. نسخ خطی عربی- فارسی و ترکی که به موزه آسیایی آکادمی سلطنتی علوم رسیده است. فریهو، آلمانی، سن پترزبورگ، ۱۸۱۹ م.

۹. درباره آثار تازه‌ای که به موزه آسیایی آکادمی سلطنتی علوم رسیده است. دورن، سن پترزبورگ، ۱۸۴۲ م.

۱۰. تازه‌ترین کتابهایی که در سال ۱۸۴۸ م به موزه آسیایی رسیده است. دورن، آلمانی، سن پترزبورگ، ۱۸۴۹ م.

۱۱. درباره نسخ خطی اسلامی که از سال ۱۸۵۰ م به بعد به آثار موجود موزه آسیایی افزوده گردیده است. دورن، آلمانی، سن پترزبورگ، ۱۸۵۶ م.

۱۲. فهرست آثار عربی- فارسی و ترکی چاپ قسطنطنیه و مصر و ایران که در موزه آسیایی آکادمی امپراتوری علوم سن پترزبورگ وجود دارد. دورن، فرانسوی، سن پترزبورگ، ۱۸۶۶ م.

۱۳. نسخه‌های جدیدی که در سال ۱۸۶۴ م به موزه آسیایی رسیده است. دورن، آلمانی، سن پترزبورگ، ۱۸۶۸ م.

۱۴. درباره نسخه‌های خطی که ژنرال آجودان کاوفمان به موزه آسیایی اهداء کرده است. دورن، آلمانی، سن پترزبورگ، ۱۸۷۶ م.

۱۵. نسخه‌های خطی جدید بایبها، ویکتور روزن، سن پترزبورگ، ۱۸۸۹ م.

۱۶. فهرست نسخه‌های خطی که در ماه مه سال ۱۹۰۱ م از شهر بخارا در ازبکستان برای موزه آسیایی خریداری شده است. کارل زالمین، سن پترزبورگ، ۱۹۰۱ م.

۱۷. فهرست نسخه‌های خطی که از میر صالح میرآقابایف تاجر بخارایی برای موزه آسیایی خریداری گردیده است. کارل زالمین، سن پترزبورگ، ۱۹۰۱ م.

۱۸. گزارش درباره مأموریت ترکستان، شامل مشخصات مجموعه‌ای از نسخ خطی فارسی، بارتولد، سن پترزبورگ، ۱۹۰۳ م.

۱۹. فهرست نسخه‌های خطی فارسی و کتابهایی که از دیتسکی برای آکادمی علوم امپراتوری روسیه خریداری شده است. زالمان، سن پترزبورگ، ۱۹۰۷م.
۲۰. فهرست نسخه‌های خطی که جدیداً به موزه آسیایی رسیده است. زالمان، سن پترزبورگ، ۱۹۰۸م.
۲۱. نسخه‌های خطی اسلامی که در سالهای ۱۹۰۹ و ۱۹۱۰ م به موزه آسیایی رسیده است. زالمان، سن پترزبورگ، ۱۹۱۱م.
۲۲. دربارهٔ مجموعه‌های خطی موزه آسیایی مجموعهٔ زاروین، ولداوف، سن پترزبورگ، ۱۹۱۷م.
۲۳. نسخه‌های خطی اسماعیلیه در موزه آسیایی متعلق به مجموعهٔ زاروین، ایوانف، ۱۹۱۷م.
۲۴. نسخه‌های خطی فارسی که از جبههٔ قفقاز به موزه آسیایی فرهنگستان علوم رسیده است. رومانسکه‌ویچ، لنینگراد، ۱۹۱۹م.
۲۵. مشخصات نسخه‌های خطی کتابخانهٔ موزه آسیایی آکادمی علوم که در سال ۱۹۱۵ م به دست ایوانف از شهر بخارا برای این موزه خریداری گردیده است. جلد دوم نسخه‌های عبری و فارسی، فریمان، پتروگراد، ۱۹۱۸م.
۲۶. فهرست نسخه‌های خطی اسلامی که در نیمهٔ نخست سال ۱۹۱۹م به موزه آسیایی رسیده است. بارتولد، مسکو، ۱۹۱۹م.
۲۷. شرح نسخه‌های خطی که از کتابخانهٔ بازلیفسکی در وارناوین در سال ۱۹۲۴م برای موزه آسیایی تهیه شده است. برتلس، مسکو، ۱۹۲۴م.
۲۸. شرح مجموعه نسخه‌های خطی فارسی که نمایندگی سیاسی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در ایران در سال ۱۹۲۶م به موزه آسیایی اهدا کرده است. برتلس، مسکو، ۱۹۲۶م.
۲۹. نسخه‌های خطی عربی در مجموعه مؤسسه شرقی آکادمی علوم، بلغایف، ۱۹۵۴ تا ۱۹۵۸م.
۳۰. بایگانی آسیایی در انستیتو خاورشناسی فرهنگستان علوم اتحاد شوروی کوزین، چاپ شده در نشریهٔ خاورزمین، ۱۹۳۴م.
۳۱. نسخه‌های خطی شاهنامه در انستیتو خاورشناسی آکادمی علوم اتحاد شوروی و موزه دولتی ارمنستان، گوزلیان، دیا کونوف، لنینگراد، ۱۹۳۴م.
۳۲. مشخصات مجموعهٔ جدیدی از نسخه‌های خطی فارسی و اشیای ایرانی موزه آسیایی، ن. مار، مسکو، ۱۹۳۶م.
۳۳. خلاصهٔ بررسی مدارک بایگانی که در دایرهٔ نسخ خطی انستیتو خاورشناسی آکادمی علوم اتحاد شوروی محفوظ است. زوراولف و موگینوف، چاپ شده در مجلهٔ یادداشتهای علمی

بایگانی تاریخی دولتی روسیه

روز پنجشنبه ۷/۸/۶ ساعت نه صبح برای بازدید از بایگانی تاریخی دولتی روسیه - که دارای مجموعه بی نظیری از اسناد تاریخی دستنویس است - عازم شدیم. این مرکز زیر نظر بایگانی دولتی کل روسیه است؛ و شعبه‌ای از وزارت فرهنگ روسیه به شمار می‌رود. هنگام ورود به این گونه مراکز و کتابخانه‌هایی که نسخه‌های خطی یا اسناد دستنویس دارند، اشیایی از قبیل کیف، کلاه، کتاب، پالتو، دوربین عکاسی را تحویل می‌گیرند.

ساختمان این مرکز، در دوران حکومت تزارها، نخست منزل یکی از اشراف زادگان بوده و پس از انقلاب کمونیستی، در سال ۱۹۰۵ م، به ساختمان «دوما» تبدیل شده، و نخستین جلسات رسمی در این محل برگزار می‌گردیده است. تصاویری از تاریخ این ساختمان در راهروی ورودی آن به دیوارها نصب شده، و نشان می‌دهد که در زمان تزار، نخستین منزل پرنس مین چیکیف، صدر اعظم روسیه بوده است.

این ساختمان در کنار یک میدان بسیار بزرگ به نام «دواروستا بلوشا» قرار گرفته، که یک سوی دیگر آن را موزه ارمنستان که بخشی از کاخهای مشهور کاترین، از تزارهای روسیه، است - دربر گرفته. همچنین خانه‌های سلطنتی در بخش دیگری از میدان قرار دارد؛ اکنون ادارات حکومتی در آن واقع شده‌اند. نیز کلیسای بسیار بزرگ اسحاق مقدس با یک گنبد بزرگ از طلا و چند گنبد کوچک دیگر در بخش پایانی این میدان قرار دارد، که طبق اظهار کارشناس، گنبد این کلیسا با چهارصد کیلو طلا روکش شده است؛ و یکی از

کلیساهای بزرگ شهر سن پترزبورگ به شمار می‌آید، که در قرن نوزدهم میلادی بنا گردیده است.

پس از ورود به ساختمان بایگانی تاریخی روسیه، مسئول بایگانی از ما استقبال کرد. آن‌گاه این جانب به اتفاق همراهان از بخشهای مختلف آن مرکز بازدید نمودیم.

در این مرکز، یک کتابخانه چاپی کوچک در یک اتاق قرار دارد که محل کتب مرجع است. کتب این کتابخانه از مجلس سنا و مجلس روحانیون مسیحی است دیگر کتابهای چاپی این مرکز، حدود چهارصد هزار مجلد است، مجموعه‌ای کامل از قوانین و مقررات دولتی در یک دوره کامل، بیش از دوست جلد، از این جمله است، که مصوبات دو مجلس سابق الذکر، از سال ۱۶۴۹ تا سال ۱۹۱۹ م را دربرمی‌گیرد.

برخی دیگر از کتابها عبارت‌اند از: یک دوره کتاب، شامل نشانه شهرهای مختلف روسیه، که صد سال قبل به صورت رنگی تهیه شده و ظاهراً در آن زمان هر شهری دارای یک نشان خاص بوده است. کتابی دیگر دربرگیرنده اسامی اشخاص و نشانی منازل آنان در سن پترزبورگ و مسکو است، که در سال ۱۸۹۲ م در لنینگراد چاپ شده. این کتاب، هر چند سال یک بار تجدید چاپ می‌گردد؛ و نشانیهای جدید در آن افزوده می‌شود. کتابهای دیگر شامل دایرة المعارفهای روسیه، از جمله یک دوره ۸۲ جلدی که در سال ۱۸۸۰ م چاپ شده است. دیگری دایرة المعارف نظامی در چندین مجلد که نام و نشانی نیروهای نظامی در آن ثبت گردیده است.

یک سالن بزرگ که با گچ بریهای زیبا و با رنگهای مختلف تزئین گردیده، قبلاً کتابخانه شخصی یکی از اشراف زادگان به نام «لوال» بوده، و در آن مراسم عیش و عشرت برپا می‌کرده است. در سال ۱۸۰۹ م دفاتر راهنمای کتابخانه و فهارس را - که صد مجلد است، و به زبان روسی از سده هیجدهم میلادی به بعد تهیه شد - در این تالار قرار داده‌اند. کار فهرست‌نویسی هم اکنون نیز ادامه دارد؛ و همه مشخصات کتابها در این دفاتر به صورت موضوعی ثبت می‌شود.

بایگانی اسناد

طبق اظهار مسئول بخش بایگانی، ۶/۵ میلیون سند موضوعی دستنویس در این مرکز وجود دارد که از سده سیزدهم میلادی تا عصر حاضر را دربرمی‌گیرد؛ و به زبانهای فارسی، عربی، فرانسه، انگلیسی و... است.

همچنین یک جلد فهرست، شامل گزیده‌ای از این اسناد، در سال ۱۹۵۴ م به نام فهرست بایگانی دولتی روسیه تهیه و چاپ شده است. در میان این اسناد، اسناد سیاسی، اقتصادی، علمی و اجتماعی مربوط به روسیه و دیگر کشورها وجود دارد که از اهمیتی ویژه برخوردار است؛ از جمله تعدادی سند فارسی درباره ایران وجود دارد، که گزارش سرحدات روسیه و ایران، گزارشهای نمایندگان سیاسی ایران و روسیه، را دربرمی‌گیرد و تاریخ نهضت مشروطه در سال ۱۹۰۷ م متأسفانه موفق نشدیم اسنادی را که درباره ایران است، ملاحظه کنیم؛ چرا که مسئولان آن بخش اظهار داشتند که کتباً باید از مسئول مافوق درخواست نماییم، و این کار معمولاً دو یا سه روز طول می‌کشد؛ ما نیز فرصت نداشتیم تا منتظر بمانیم.

فهرست این اسناد هنوز کاملاً آماده نشده است. فقط یک جلد آن، که تعدادی معدود سند را دربرمی‌گیرد، آماده شده است. در بین اسناد، یک جلد آلبوم از نمونه امضاهای نیکلای دوم و برادرش میخائیل و دستخط بالاترین مقام کلیسای انطاکیه در سال ۱۹۱۲ م وجود دارد. آلبومهای متعدد دیگری نیز وجود دارند، که آخرین آن اسناد تا سال ۱۹۱۶ م را دربرمی‌گیرد؛ و اسناد پس از آن را در حال حاضر در اختیار ندارند. یک برگ روی پوست نیز درباره نسبنامه اشراف زادگان روسیه، تا زمان تزار، در سال ۱۳۳۹ م وجود دارد.

همچنین نسب دیگر اشراف زادگان روسی مربوط به خانواده‌های مختلف که در سال ۱۷۴۰ م بر روی کاغذ مخصوص کتابت شده و به تازگی آن را ترمیم نموده‌اند. نیز یک جلد از فرمانهای تعیین اشراف زادگی الکساندر دوم با یک فلز مدور بزرگ، ویژه مهر و موم اسناد، در یک جلد کتاب دستنویس رنگی، که به سال ۱۸۶۰ م در رنگهای مختلف آرایش شده، وجود دارد. مجموعه‌ای از دیگر نشانهای اشراف زادگان از سال ۱۷۹۷ م تا آغاز انقلاب روسیه نیز وجود دارد. گفتنی است که هر خانواده یک نشان رسمی داشته که بر روی لباس خود و یا پرچم مخصوص بر سردر منزلش نصب می‌کرده است. این مجموعه دارای ده مجلد است.

یک آلبوم مخصوص نشانهای مختلف از دوره نیکلای دوم از تزارهای روس برای اشراف زادگان و بین سالهای ۱۸۹۶ تا ۱۹۱۷ م تهیه گردیده است.

همچنین آلبومی دیگر از خانواده سلطنتی رومانوف شامل دفتر ثبت تغییر از مذهب کاتولیک به ارتدکس است. این اشراف زادگان، بیشترین اولاد و نوادگان آنان پس از انقلاب روسیه هم اکنون در خارج از روسیه زندگی می‌کنند.

در این مرکز حدود نه سالن است؛ و همه اسناد در جعبه‌های

میراث شهاب

مسئولان نزدیک به نود زبان است - تدریس می‌شود؛ و از این لحاظ مقام نخست را در جهان داراست. نیز تاریخ و جغرافیا و... آموزش داده می‌شود. این دانشکده شامل دوازده بخش است؛ مانند عربی، چینی، ترکی، ژاپنی، مغولی، تاریخ شرق اقصی، تاریخ خاورمیانه، تاریخ آسیای میانه و قفقاز، تاریخ شرق قدیم، فقه اللغة ایرانی.

در این بخشها استادان برجسته و معروف در آن تدریس می‌نمایند؛ به ویژه استادان زبان و ادب فارسی، از جمله: فریمان، زالمان، ترایمال، اورا کسکی، زوکوفسکی.

زوکوفسکی بزرگترین پژوهش درباره گویشهای ایرانی را انجام داده است. برخی استادان متخصص زبان فارسی و افغانی در واحد ایران شناسی عبارت‌اند از: دکتر میخائیل پلوین، خانم دکتر ایوانوا، متخصص فارسی معاصر، خانم فیروزه عبدالله اوا مسئول زبان و ادبیات کلاسیک و نیز فهرست‌نگار نسخه‌های خطی فارسی، پرفسور باگابولوف، استاد برجسته زبانهای ایرانی قدیم و سغدی و خوارزمی.

تعدادی از کتب درسی این دانشکده به فارسی ترجمه شده است؛ از جمله: مقدمه فقه اللغة ایرانی، تألیف اوانسکی، ترجمه کریم کشاورز. هر ساله ده دانشجوی زبان فارسی می‌پذیرند؛ و اکنون حدود ۳۵ نفرند، که در دوره‌های لیسانس، فوق لیسانس و دکترا مشغول تحصیل‌اند؛ و بیشتر آنان از جمهوریهای تازه استقلال یافته و روسیه هستند. این دانشکده جمعاً ۴۵ دانشجو دارد. واحد ایران شناسی این دانشکده شامل دو بخش است: ۱. تاریخ ایران؛ ۲. زبان شناسی فارسی.

تمامی ساختمانهای این دانشکده از زمان پطرس دوم است که دویست سال قبل ساخته شده‌اند. یک تالار کوچک به تازگی ساخته‌اند که در نظر است در آینده کتابهای فارسی بخش ایران شناسی را به آن تالار منتقل نمایند. این جانب وعده داده‌ام تعدادی کتاب فارسی چاپ جمهوری اسلامی ایران از سوی کتابخانه آیت الله مرعشی به آن مرکز هدیه نمایم.

کتابخانه این دانشکده شامل دو بخش است. بخش کتب چاپی، که طبق اظهار مسئولان آن، ۲۵۰ هزار کتاب چاپی به زبانهای مختلف دارد؛ و در میان آنها کتب فارسی چاپ قدیم و چاپ سنگی نیز یافت می‌شود.

خانم المپاشیگلو مسئول بخش کتب چاپ سنگی و قدیم است، که یک جلد فهرست کتابهای چاپ سنگی فارسی این کتابخانه را به زبان روسی و عناوین فارسی تهیه نموده، و در سال ۱۹۸۹ م در مسکو چاپ شده است. ایشان یک نسخه از این فهرست را به این

مقوایی و یا چوبی قرار داده شده، و آنها را داخل قفسه‌های چوبی گذاشته‌اند. یکی از اتاقهای بزرگ نیز به قفسه‌های برگه‌دانه‌های موضوعی اسناد اختصاص داده شده است؛ و یکی دیگر، به فرمانهای دستنویس تزار اختصاص دارد.

این بایگانی قبل از انقلاب در همین محل بوده است. در بین اسناد، آلبومهایی از تصاویر برجستگان و شاهان و وزرا دیده می‌شود. یکی از سالنهای این مرکز نیز قبلاً محل عبادت مسیحیان بوده است. یک سالن دیگر دارای گچ‌بری بسیار زیبا و نقاشیهای ممتاز و رنگ آمیزی مناسب است، که قبل از استقرار این اسناد در این مرکز، محل پذیرایی صاحبان اصلی ساختمان بوده و اینک نیز به نمایشگاههای موقتی خود مرکز اختصاص دارد. در کنار این سالن تعدادی صندوقهای بسیار زیبا وجود دارد که از صد سال پیش به یادگار مانده‌اند.

در پایان، مسئول مرکز اظهار داشت: «متأسفانه دولت از لحاظ مالی با ما همکاری نمی‌کند. این ساختمان باید تعمیر اساسی گردد؛ و اگر چنین نشود روبه ویرانی خواهد گذاشت. چندی قبل مقرر گردیده بود ساختمان جدیدی برای این مرکز بنیاد کنند، که آن نیز انجام نگردید و به علت مشکلات مالی دولت این مهم قابل اجرا نخواهد بود.»

دانشکده خاورشناسی

ساعت ده صبح جمعه ۷/۸/۷۸ از دانشکده خاورشناسی بازدید نمودیم. در بدو ورود، آقای پرفسور کامنسکی، رئیس دانشکده - مسئول بخش فارسی دانشکده و یکی از برجسته‌ترین استادان زبانهای پامیری و اوستایی و مترجم اوستا به زبان روسی است - با خوشرویی از ما استقبال نمود.

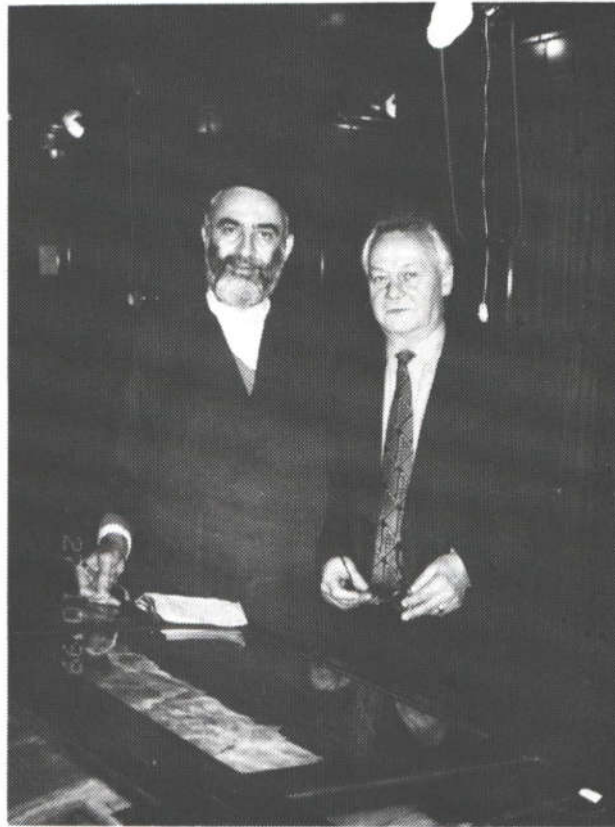
این دانشکده وابسته به دانشگاه معروف سن پترزبورگ است که آن دانشگاه ۲۷۵ سال قبل به فرمان پادشاه وقت، پطرس کبیر، در سال ۱۷۲۴ م تأسیس گردیده است.

بخشی از این دانشکده به آموزش زبانهای شرقی، از قبیل فارسی و عربی و ترکی، اختصاص یافته که در اوایل قرن هیجدهم میلادی آغاز به کار کرده است؛ و هر ساله تعداد زبانهایی که تدریس می‌شود افزون می‌گردد.

از سال ۱۸۵۵ م دانشکده رسماً به نام «دانشکده زبانهای شرقی» تأسیس شده، که بیش از صد و پنجاه سال از عمر آن می‌گذرد. در حال حاضر، این دانشکده زبانهای مختلف - که طبق اظهار نظر

جانب هدیه کرد؛ و من آن را در کتابخانه آیت‌الله مرعشی قرار دادم. ایشان اظهار داشت که تعداد کتب چاپ سنگی فارسی، که تا کنون فهرست نشده‌اند حدود ده جلد است، که به تازگی به این کتابخانه رسیده است. وی در حال تهیه یک فهرست دیگر از نسخه‌های چاپ

سنگی فارسی موجود در کتابخانه انستیتو مردم‌شناسی وابسته به موزه روسیه است. طبق اظهار نظر ایشان، در آن مرکز تنها ده جلد کتب خطی موجود است. بخش دیگر کتابخانه این دانشکده به کتابها و نسخه‌های خطی اختصاص دارد، که هنگام ورود به گنجینه نسخه‌های خطی مورد استقبال خانم امالیا، رئیس کل کتابخانه شرق‌شناسی، و نیز خانم تامارا، مسئول بخش نسخه‌های خطی قرار گرفتیم. نسخه‌های خطی این کتابخانه نسخه‌هایی است که طی مراحل مختلف جمع‌آوری گردیده است؛ از جمله، مجموعه‌ای از کتب

در گنجینه نسخه‌های آکادمی علوم شعبه سن پترزبورگ با پروفیسور اکیمو شکین

خطی و تعدادی سکه‌های قدیمی از دانشگاه قازان در جمهوری تاتارستان در ۱۲۲ اکتبر ۱۸۵۴ در ۵۸ جعبه به دست شرق‌شناس مشهور، کاظم بیک، به این دانشکده منتقل گردیده است. طبق اظهار نظر مسئولان، سکه‌ها به موزه آرمتاژ تحویل داده شده است، که هسته اولیه کتب خطی این کتابخانه را تشکیل می‌دهد پس از این، استادان در مسافرت‌های خود نسخه‌های خطی را می‌خریدند. و با خود به این کتابخانه منتقل می‌ساختند؛ از جمله روماسکوویچ، که چهار سال در ایران به سر برده و ۲۹ نسخه خطی از ایران با خود آورده، و هم اکنون در این جا قرار دارد. همچنین یکی دیگر از شرق‌شناسان آسیای میانه، که بین سالهای ۱۸۹۱ تا ۱۹۰۴ م در ایران بوده است، پانزده نسخه خطی نفیس را با خود آورده و به این مرکز تحویل داده است. نیز نسخه‌هایی در جنگ روسیه و ترکیه، از کشور بلغارستان فرستاده شده است. همچنین نسخه‌هایی که در میان اموال مصادره شده مردم پس از انقلاب کمونیستی است، در این کتابخانه به چشم می‌خورد. بنابه گفته مسئول کتابخانه، سه فهرست در اختیار دارند که

به مرور، به دست خاورشناسانی که در این دانشکده بوده‌اند، تهیه شده است: ۱. فهرست پرفسور زلمان روزن، که در سال ۱۸۸۸ م تنظیم گردیده است؛ و ۳۸۰ عنوان را دربرمی‌گیرد؛ و بیشترین آنها مربوط به نسخه‌هایی است که از قازان در جمهوری تاتارستان آورده شده است؛

۲. فهرست پرفسور راماسکوویچ، که در سال ۱۹۱۵ م تنظیم شده و در سال ۱۹۲۵ به زبان روسی چاپ و منتشر گردیده است.

۳. فهرست پرفسور تاگر جانوف، که ۳۶ سال قبل تهیه شده و شامل ۱۸۰ نسخه خطی است.

این فهراس کامل نیستند و نمی‌توان دقیقاً اظهار نظر نمود که تعداد نسخه‌های خطی فارسی و یا عربی این مجموعه‌ها چه اندازه است. البته آنها مشغول فهرست نسخه‌های خطی فارسی‌اند، که ظاهراً دقیقتر از فهرستهای گذشته است.

از خانم تامارا، مسئول بخش نسخه‌های خطی، سؤال نمودم که کل نسخه‌های خطی این مجموعه چه مقدار است؟ وی در پاسخ گفت: تمامی نسخه‌های خطی این کتابخانه بدین شرح است:

نسخه‌های خطی چینی، ۲۵ هزار جلد؛ تبتی، ۴۸۵ جلد؛ هندی، ۲۴ جلد؛ عربی، هزار جلد؛ فارسی، هزار جلد؛ ترکی، ۲۷۰ جلد؛ منجوری، چهارصد جلد؛ مغولی، پانصد جلد.

غیر از سه فهرستی که به آنها اشاره شد، یک فهرست دیگر به زبان روسی، با عناوین عربی، از کتب خطی عربی این مجموعه در سال ۱۹۹۶ م در همین شهر چاپ شده است، که یک نسخه از آن را به این جانب هدیه نمودند. در این فهرست تعداد ۱۰۴۰ عنوان نسخه خطی عربی معرفی شده است. ضمناً یک جلد از فهرست نسخه‌های خطی عربی این کتابخانه، که در آن ۴۰۵ نسخه عربی معرفی شده و مرکز جمعه الماجد در دوی از آنها ریز فیلم تهیه کرده‌اند، در دوی به سال ۱۹۹۶ م چاپ شده است. چند فهرستی که یادآور شدیم، تا کنون از نسخه‌های خطی فارسی این مجموعه فهرستی

چاپ و منتشر نشده است. البته همان گونه که اشاره کردیم در حال حاضر یک فهرست از نسخه‌های خطی فارسی در دست انجام دارند و آن را خانمی از استادان آن دانشکده در حال نگارش آن می‌باشد. این جانب طی دو مرحله تعدادی از نسخه‌های خطی فارسی و عربی این کتابخانه را ملاحظه و به شرح زیر آنها را معرفی می‌کنم:

۱. تبصرة المبتدی و تذكرة المنتهی، بافرزی، فارسی، خط نسخ، عناوین شنگرف، قطع جیبی، کتابت یازدهم ربیع الآخر ۶۷۹، جلد تیماج قهوه‌ای ضربی با ترنج، شماره ۲۲۸.
۲. کتاب در تقویم و موالید، فارسی، برای شاه طهماسب صفوی نگاشته شده، شامل تاریخ ولادت پادشاهان صفوی و مدت پادشاهی، کتابت سده دهم قمری، مجدول و مذهب عالی، خط نسخ، عناوین شنگرف و سبز و زرین، قطع جیبی، شماره ثبت ۶۲۰.
۳. گلستان سعدی، خط نستعلیق خوش، مجدول، مورخ ۸۹۱ ق، قطع جیبی بسیار کوچک، کاتب: محمد بن رسول الشهیر بترابی، شماره ۱۲۲۳.
۴. اسرارنامه عطّار، فارسی، کتابت اوایل محرم ۷۴۳، به خط محمد بن خلیل، خط نسخ دو ستونی مجدول، عناوین شنگرف، قطع رقعی، شماره ۱۰۳۴.
۵. گلستان سعدی، مذهب عالی از عصر صفوی، کتابت سده دهم قمری، مجدول با کمند و تذهیب ممتاز، قطع رقعی، شماره ۷.
۶. شاهنامه فردوسی، ترجمه ترکی، که نخستین ترجمه ترکی شاهنامه است، از مدحی، کاتب: ابراهیم الشهیر بجوری، دارای ۲۹ نگاره ممتاز از عصر عثمانی. این نسخه بخش دوم کتاب است، و مجلد نخست آن در این مجموعه موجود نیست. خط نستعلیق، کتابت نیمه ربیع الاول ۱۰۳۰، عناوین شنگرف، مجدول بازر، ۳۷۳ برگ، ۲۳×۳۶ سانتیمتر، اندازه متن ۱۴×۲۹ سانتیمتر هر برگ ۲۳ سطر است که با خط نستعلیق درشت کتابت شده، عناوین شنگرف، مجدول به زر و مشکی، جلد چرم قهوه‌ای فرنگی. احتمالاً این نسخه به منظور اهدا به پادشاه عثمانی تهیه گردیده است. یادآور می‌شود که نگاره‌های این شاهنامه نه کار یک استاد، بلکه کار چند استاد چیره‌دست ترک است. فردی به نام ام‌آنلی این گونه شاهنامه‌ها را شناسایی کرده، و به نام نقاشی مینیاتور به زبان ترکی به سال ۱۹۸۷ م در استانبول چاپ و منتشر نموده است. ما به تعدادی از آنها، که در کتابخانه‌های معتبر جهان موجود است، اشاره می‌کنیم: ۱. هشت نسخه نفیس از شاهنامه در کتابخانه موزه «توپ قاپوسرای» استانبول، و هر کدام دارای چندین نگاره است؛ ۲. سه نسخه نفیس در کتابخانه دانشگاه استانبول؛ ۳. یک نسخه نفیس در کتابخانه لندن؛ ۴. یک

نسخه در مجموعه «ادوین باینی سوم» در کتابخانه عمومی نیویورک؛ ۵. یک نسخه در مجموعه اسپنسر؛ ۶. یک نسخه در کتابخانه ملی پاریس؛ ۷. یک نسخه در کتابخانه دانشگاه «آپسالا» در سوئد. هر کدام از این نسخه‌ها دارای چندین نگاره ترکی است که جمعاً ششصد نگاره است. به گفته آقای دکتر آکیموشکین، نگاره‌های نسخه مورد نظر ما، از هنر ایرانی و مکتبهای شیراز و تبریز و قزوین الهام گرفته است. شماره ۱۳۷۸.

۷. گزارش سفر خسرو میرزا به سن پترزبورگ، فارسی در سال ۱۲۴۴ ق تألیف شده است. ۱۸۸ برگ، خط نستعلیق، قطع رقعی دفتری، کتابت ۱۲۷۱ ق.

۸. المخروطات، ابولونوس حکیم، عربی، کتابت سده پنجم قمری، عناوین مشکی، برگ آغاز افتاده است، ۱۲۲ برگ، قطع رقعی، جلد کاغذی با مقوا، عطف تیماج قهوه‌ای، شماره ۱۸۵.

۹. فهرست کتب الکتبخانة الخاقانية باسلامبول، از مؤلف ناشناخته، ترکی، خط نسخ، سده سیزدهم قمری، نام کتابها به صورت الفبایی تنظیم گردیده است، جلد کاغذی با مقوا، شماره ۹۳۸.

۱۰. الايضاح فی النحو، ابوعلی فارسی، کتابت نسخه در سده سیزدهم قمری است، اما در فهرست بخشی از کتب خطی عربی این کتابخانه، که مرکز جمعة الماجد در دویبی آن را چاپ کرده است، تاریخ کتابت را ۲۱ شعبان ۵۸۶ ثبت کرده است، زیرا نسخه موجود از روی نسخه مورخ ۵۸۶ ق کتابت شده و نوع خط و کاغذ مربوط به سده سیزدهم است. حتی در دفتر دستنویس و فهرست یک جلدی چاپ آن کتابخانه نیز سده سیزدهم قمری آورده‌اند. شگفت است که فهرستنگاری چون خالد الزیان چگونه این اشتباه بزرگ و آشکار را مرتکب شده است. اصل نسخه مکتوب به سال ۵۸۶ ق در استانبول ترکیه است.

۱۱. رسالة فی ما يجب علی المسلم حفظه فی نسب الرسول و مولده، عربی، این نسخه بخش دوم کتاب است. پنج برگ، خط مغربی، شماره ۷۵۷.

۱۲. الايضاح فی شرح مقامات الحریری، ابی المکارم ناصر بن عبدالسید المطرزی، عربی، کتابت اول شعبان ۶۷۱، به خط نسخ حسین بن محمد بن حسین، عناوین شنگرف، قطع وزیری، جلد تیماج قهوه‌ای مجدول جدید، شماره ۴۲۱.

۱۳. انوار العقول من اشعار وصی الرسول، محمد بن حسین بن حسن کیدری بیهقی نیشابوری، عربی، جزء مجموعه، کتابت سده دوازدهم قمری، ۱۱۷ برگ، خط نسخ ابراهیم نجفی، مجدول به زر، عناوین زر و لاجورد یا ترنج، نسخه هنری زیبا، شماره ۴۰۸.

- شماره ۹۰۱.
۱۴. اعلام النصر، ابوالمکارم اسعدین مهذب بن مینا مماتی، عربی، خط نسخ، کتابت سده هفتم قمری، ۵۱ برگ، قطع جیبی، عناوین مشکئی درشت، جلد تیماج قهوه‌ای ضربی لولایی، با ترنج.
۱۵. ارشادالفاصد إلى أسنى المقاصد، محمد بن ابراهیم بن ساعد سُنجاری انصاری، عربی، کتابت سده هشتم قمری، نزدیک عصر مؤلف، به خط نسخ نوالدین علی البنهاوی، ۶۳ برگ، شماره ۷۲۱.
۱۶. بشارة الشيعة، احمد شریف بن کمال شیرازی، فارسی، ۱۶ برگ، کتابت رجب ۱۱۲۲ ق، به خط نستعلیق محمد علی بن محمد رحیم شهریارى در قریه بختکاتان شهریار. این نسخه را مؤلف برای شاه سلطان حسین صفوی نگاشته است، قطع جیبی، نسخه در پایان با نسخه‌ای که از روی نسخه مؤلف نوشته و تصحیح شده مقابله گردیده است. جلد تیماج حنایی یک‌لا، شماره ۲۶۳.
۱۷. التذكرة في علم الهيئة، خواجه نصیرالدین طوسی، عربی، کتابت جمعه غزّه محرم ۷۲۴، در مدرسه جلالیه سبزواریه، خط نسخ، قطع رقعی، دارای اشکال هندسی با سنگرف، نسخه رطوبت دیده و اندکی فرسوده گردیده است، جلد کاغذی با مقوّا، عطف پارچه خاکستری، شماره ۱۰۷۹.
۱۸. حلّ مشکلات الاشارات والنتیہات، خواجه نصیرالدین طوسی، عربی، کتابت سده هشتم قمری، خط نسخ، عناوین سنگرف، جلد تیماج قهوه‌ای، شماره ۳۹۵.
۱۹. مقدّمه الادب، جارالله محمود بن عمر بن محمد خوارزمی زمخشری، عربی، کتابت جمادى الاولى ۶۶۹، خط نسخ مشکئی با زیرنویس فارسی با سنگرف و گاه مشکئی، قطع وزیری، جلد تیماج مشکئی لولایی، شماره ۱۷۶.
۲۰. کتاب الکیمیا، از مؤلف ناشناخته، عربی، کتابت اوایل رمضان ۶۲۰، خط نسخ درشت، ۱۷۱ برگ، از آغاز و از نیمه چند برگ افتاده است، فراز برگها فرسوده، و غیر علمی مرمت گردیده است، قطع وزیری، جلد مشمعی سورمه‌ای، شماره ۶۶۲.
۲۱. مجموعه‌ای که در دو برگ آغاز آن اجازه‌ای از عجمی در دهم ذی‌قعدة ۱۱۴۹ با این عبارت آمده است: «خادم الحدیث الشریف بام‌القرئ محمد بن الشیخ حسن العجمی». که این اجازه را برای شیخ القراء احمد افندی بن سلیمان افندی اسلامبولی نوشته است، با مهر هشت ضلعی، خط نسخ.
۲۲. فهرست مرویات ابن حجر العسقلانی، ابن حجر شهاب‌الدین بن، احمد بن علی بن محمد الکنانی المصری الشافعی، عربی، کتابت ذی‌قعدة ۸۵۰، به خط نسخ محمد بن محمد بن فهد الهاشم المکی، قطع وزیری بزرگ، عناوین سنگرف، ۲۱۱ برگ،
- شماره ۹۰۱.
۲۳. التلویح إلى كشف حقائق التنقیح، سعدالدین تفتازانی، عربی، کتابت ۸۶۵ ق، به خط نستعلیق عبداللطیف بن حسام‌الدین، ۲۳۶ برگ، شماره ۲۱۶.
۲۴. حاشیة علی شرح مطالع الانوار للرازی، میر سید شریف جرجانی، عربی، خط نسخ، کتابت آخر رمضان ۸۸۰، در مدرسه شریفه در شهر برکی (؟)، ۱۷۲ برگ، شماره ۶۷۷.
۲۵. تفسیر الکشاف، زمخشری، عربی، کتابت سده هشتم قمری، خط نسخ، ۲۶۲ برگ، شامل سورة اعراف تا پایان سورة کهف، شماره ۱۰۰.
۲۶. معید النعم و مبیّد النقم، تاج‌الدین عبدالوهاب سُبکی، عربی، کتابت ۸۴۷ ق، به خط نسخ محمد بن محمد بن عبدالله بن حیصر الخیصری. ۵۹ برگ، شماره ۷۶۷.
۲۷. الملخص فی الهيئة، شرف‌الدین محمود بن محمد خوارزمی چغمنی، عربی، خط نسخ خوش، کتابت ۸۳۰ ق، شماره ۹۰.
۲۸. الحان لسواجم بین البادی والمراجع، صلاح‌الدین خلیل بن ایبک بن عبدالله الصفری، عربی، خط نسخ، کتابت ۲۱ رجب ۹۹۸، ۲۴۹ برگ، شماره ۴۲۵.
۲۹. عوارف المعارف، عمر بن محمد بن عبدالله شهروردی، عربی، خط نسخ، کتابت ۷۹۹ ق، ۲۷۹ برگ، شماره ۵۴۷.
۳۰. ارشادالاذهان إلى احکام الایمان، علامه حلّی، عربی، کتابت سده دهم قمری، به خط نسخ صدرالدین حسینی، شماره ۲۰۹.
۳۱. طبقات الفقهاء الشافعیة، اسنوی، عربی، نسخه مقابله شده با نسخه خوانده شده بر مؤلف.
۳۲. وفيات الاعیان، ابن خلکان، عربی، نسخه مذهب بسیار نفیس، کتابت ۷۳۵ ق، در این کتابخانه نسخه‌های دیگری نیز وجود دارد که تعدادی از آنها از کتب علمای شیعه، از جمله: فیض کاشانی، ابن سینا، علامه حلّی، صاحب معالم، آقا باقر بهبهانی، فاضل مقداد، آمدی صاحب غرر و درر است.
- و نیز در این کتابخانه چند جلد از نسخه‌های خطی غیر اسلامی وجود دارد که مشخصات یک نمونه از آنها چنین است: کتاب در قطع سلطانی، به خط و زبان منچوری مغولی، کتابت آغاز قرن هفدهم میلادی. یک نسخه خطی دیگر از این کتاب در کتابخانه لندن موجود است. مطالب این کتاب در برگیرنده قوانین و احکام دینی مغولی است.
- درباره نسخه‌های خطی کتابخانه این دانشکده، فهرست‌هایی چاپ و منتشر گردیده است، که برخی از آنها عبارت‌اند از:

پترزبورگ.

۴. پرفسور ولادیمیر ایوانف، رئیس کرسی زبان و ادبیات فارسی در دانشکده کشورهای آسیا و آفریقا در دانشگاه دولتی مسکو.

۵. دکتر ویاجلاف موشکالو، سرپژوهشگر بخش زبانهای ایرانی

مرکز زبان شناسی آکادمی علوم روسیه و استاد زبان و ادبیات فارسی در دانشکده زبان شناسی نظری و کاربردی دانشگاه دولتی علوم انسانی روسیه در مسکو و استاد آکادمی دیپلماتیک وزارت امور خارجه روسیه.

۶. پرفسور آکیموشکین، سرپرست کتابخانه انستیتو شرق شناسی آکادمی علوم روسیه، بخش سن پترزبورگ، و استاد تصوف در دانشگاه و یکی از کتابشناسان و نسخه شناسان برجسته روسی که تا کنون در این باره مقالات بسیاری در مجلات تخصصی روسیه و امریکا و اروپا ارائه کرده است.

بیشتر شخصیت‌های برجسته علمی این منطقه، از عظمت و گستردگی کتابخانه آیت‌الله

مرعشی آگاهی داشتند؛ و هنگام مسافرت به ایران، از کتابخانه ما بازدید کرده بودند. به گفته یکی از آنان: «کتابخانه آیت‌الله مرعشی همچون دُزی است که در جهان علم و دانش می‌درخشد؛ و ما که در روسیه زندگی می‌کنیم به وجود چنین کتابخانه‌ای افتخار می‌نماییم.» به هرحال، نخست آقای پرفسور کامنسکی، رئیس دانشکده شرق شناسی و مسئول برگزاری سمینار، طی سخنانی با خوشامدگویی به حاضران درباره سابقه کرسی زبان و ادبیات فارسی در این دانشکده بیاناتی ایراد کرد؛ و اظهار داشت: این دانشکده نزدیک به دوست سال قبل آغاز به کار کرده و در حال حاضر دوازده بخش دارد، که یکی از آنها فقه‌اللغه فارسی و دیگر زبانهای ایرانی، پهلوی، سغدی، خوارزمی و ... است. در این دانشکده بیش از نود زبان تدریس می‌شود که در جهان بی نظیر است. وی از وزارت امور خارجه ایران و نیز میهمانان ایرانی تشکر و قدردانی نمود و گفت: مساعدتهای ایران برای توسعه زبان و ادبیات فارسی در این دانشکده موجب سرور است. امیدوارم این سمینار از نتایج مطلوبی برخوردار باشد و موجب آشنایی بیشتر محققان ما با دانشمندان شما شوند. ایشان قبل از این که میهمانان سخنرانی کنند، از آنها تشکر کرد و این شعر را خواند: «گلی خوشبوی در حمام روزی / رسید از دست محبوبی به دستم.»

۱. فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ترکی، تاتار و عربی موجود در کتابخانه دانشگاه سن پترزبورگ، لنینگراد، ۱۹۲۵م.

۲. شرح و بررسی نسخه‌های خطی فارسی و تاجیکی موجود در بخش مطالعات شرق شناسی دانشگاه دولتی لنینگراد، ۱۹۶۷م.

پس از مراسم افتتاحیه همایش با سه تن از خاورشناسان روسی

۳. نسخه خطی شماره ۱۳۷۸ موجود در کتابخانه دانشگاه دولتی سن پترزبورگ.

۴. بررسی و تحقیق درباره تاریخچه مطالعات شاهنامه فردوسی، لنینگراد، ۱۹۳۴م.

ساعت دو بعد از ظهر جمعه، برای شرکت در جلسه افتتاحیه سمینار، که در همان دانشکده برگزار می‌شد، وارد تالار شدیم. قبل از شرکت در جلسه، با تعدادی از شرق شناسان مشهور معارفه‌ای به عمل آمد؛ از جمله:

۱. پرفسور میخائیل بوگولیوبوف، عضو فرهنگستان روسیه و رئیس افتخاری دانشکده شرق شناسی، و برادر یکی از برجسته ترین ریاضیدانان جهان، پرفسور نیکلای بوگولیوبوف، که هفت سال قبل فوت کرده و روسها به او افتخار می‌کنند. وی در زمان حیات خود عضو دایم آکادمی علوم و ریاست بخش ریاضیات آکادمی اتحاد جماهیر شوروی را بر عهده داشته است.

۲. پرفسور ایوان استبلین کامنسکی، رئیس دانشکده شرق شناسی.

۳. پرفسور لئوناردو گرتسنبرگ، سرپژوهشگر مرکز تحقیقات زبان شناسی، و استاد دانشکده زبان و ادبیات دانشگاه دولتی سن

سپس آقای سیدصادق خراز، معاون وزارت امور خارجه ایران، نیز طی سخنانی لزوم توسعه زبان فارسی در دانشگاه‌های روسیه را یادآور شد؛ و اظهار داشت: خرسندم که با جمعی از متخصصان فرهیخته کشورم در جمع شما حضور دارم و درباره ایران‌شناسی با یکدیگر بحث می‌کنیم.

آنگاه آقای پرفسور میخائیل بوگولیویوف سخنانی درباره زبان خوارزمی ایراد کرد. وی اظهار داشت: من در سال ۱۳۷۶ش به دعوت فرهنگستان زبان عازم ایران شدم. در آنجا و نیز پیش از دوازده کنفرانس دیگر درباره زبان خوارزمی سخنرانی نمودم. ایشان افزود: یکی از بهترین زمانهای زندگی من، زمانی بوده است که به تدریس اشتغال داشتم. وی اکنون بازنشسته شده و بیش از هشتاد سال دارد، ولی برای این‌گونه همایشها از گوشه و کنار جهان وی را دعوت می‌کنند. او با ابراز خرسندی از این دیدار، از این جانب چنین یاد کرد: «فرزند کسی که چنین مجموعه عظیم فرهنگی بی‌نظیری را به تنهایی بنیاد نموده است.» بنده از این‌که خدمات آن را در علم و فرهنگ در مراکز علمی جهان بر زبانها جاری است، بر خود بالیدم. بی‌گمان باید گفت: نام آیت‌الله مرعشی، ذخایر نفیس اسلامی را در یادها زنده می‌گرداند.

سپس آقای دکتر سرکاراتی استاد دانشگاه از ایران، درباره ریشه‌یابی پاره‌ای از لغات و ذکر تعدادی از شرق‌شناسان روسی که در این زمینه کار کرده‌اند، سخن گفت.

پس از دقایقی استراحت، مجدداً جلسه آغاز به کار نمود و آقای دکتر فاتحی نژاد، استاد دانشگاه در رشته زبان و ادبیات عرب، سخنانی درباره نسخه‌های خطی قازان ایراد کرد. ایشان هم‌اکنون به اتفاق آقای دکتر فرزانه در شهر قازان، مرکز جمهوری تاتارستان، در پی توافقنامه این کتابخانه با دفتر مطالعات سیاسی وزارت امور خارجه ایران، مشغول تهیه فهرستی از نسخه‌های خطی کتابخانه دولتی قازان است.^۱

سپس سخنرانان به سؤالات حاضران در جلسه، که حدود شصت نفر بودند، پاسخ دادند؛ و جلسه ساعت پنج به پایان رسید.

روز شنبه ۷۸/۸/۸، ساعت دوازده، سمینار آغاز گردید، اولین سخنران این جانب بودم، که مقاله خود را با عنوان «فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی اسلامی در روسیه و جمهوریهای تازه استقلال یافته؛ نواقص و کاستیها» ارائه کردم، که فوق‌العاده مورد استقبال حاضران قرار گرفت. یادآور می‌شود مقاله اینجانب در همین شماره آمده است.

سپس آقای پرفسور ولادیمیر ایوانف، به ایراد سخن پرداخت.

وی نیز درباره تدریس زبان و ادب فارسی در دانشگاه‌های روسیه سخن گفت. سپس حجت‌الاسلام رسول جعفریان مقاله خود را درباره شرق‌شناسان روسی قرائت کرد. آنگاه آقای دکتر کاظم بیکی، استاد تاریخ معاصر در دانشگاه تهران، بیاناتی عرضه داشت. پس از آن، آقای محسنین، از محققان دفتر مطالعات وزارت امور خارجه، نیز سخنانی ایراد نمود. آخرین سخنران، آقای دکتر موشکالو، استاد دانشگاه مسکو بود، که درباره مطالعات شرق‌شناسان روسی در مورد ایران سخنانی ایراد کرد.

سرانجام پرفسور کامنسکی، رئیس جلسه، طی سخنانی کوتاه از شرکت افراد در این همایش، به ویژه محققان ایرانی، تشکر نمود و آرزو کرد که این‌گونه سمینارها ادامه یابد. در پایان با چند تن از افراد شرکت‌کننده به گفت‌وگو پرداختم.

صبح جمعه ۷۸/۸/۷ عازم دیدار از قبور سلسله پادشاهان تزار روسیه شدیم. این مجموعه دارای ساختمانهای متعددی است؛ و نام آن پترپاولوفسکی است. این ساختمانها تا سال ۱۷۴۰ق قلعۀ نظامی بوده و زندانیان سیاسی را در آن نگاه می‌داشتند. آن‌گاه محل دفن تعدادی از پادشاهان تزار گردیده است. تالار اول، که کلیسای بسیار مجللی است، ۳۲ سنگ قبر با نردۀ آهنی در اطراف آن وجود دارد. در وسط قبر دو مانوف قرار دارد. همچنین قبر نیکلای دوم، که قبلاً در کریمه بوده و سپس به این محل انتقال یافته است. برخی قبور دیگر عبارت‌اند از: پتر اول، پتر سوم، کاترین دوم، کاترین کبیر، که در جنگهای ایران و روس شرکت داشته است، پاول اول، پترس، پاول اول، پدر الکساندر، دوشیز تولوکستادیا، و دختران پترو.

نقاشیهای بسیار زیبا بر دیوارهای این کلیسا بسیار چشم‌نواز است. سنگهای قبور از سنگ چینی یکدست سفید و به ارتفاع هشتاد سانتیمتر از زمین است، که صلیب بزرگی از فلز روی هر یک از آنها نقش بسته است.

۱. کتابخانه قازان دارای هشت‌هزار نسخه خطی عربی و حدود هفتصد نسخه خطی فارسی است. تاکنون دوهزار و اندی مجلد از نسخه‌های عربی را آقایان نامبرده فهرست نموده‌اند؛ و پس از ارائه به این جانب، کاستیهای آن را بر شمردم؛ و مقرر شد از این پس دقت بیشتری نمایند. البته تهیه فهرست توصیفی در این‌گونه کشورها واقعاً کاری مشکل و طاقت فرساست، زیرا هیچ مأخذ و منبعی برای استفاده کتابشناسی وجود ندارد. از سوی دیگر، سرمای بیست یا سی درجه زیر صفر و این‌که اصلاً ذبح اسلامی وجود ندارد، این کار را از توان افراد خارج ساخته است، مگر کسی که علاقه بیش از حد به این ذخایر داشته باشد. امیدوارم با تشویق این جانب به ادامه کار، به یاری پروردگار این مهم به انجام برسد.

مسئولان، در این مجموعه یک ساعت عجیبی بوده است که رأس هر ساعت با صدای طاووس، و هر نیم ساعت با بانگ خروس اوقات را مشخص می‌کرده است.

متأسفانه پس از انقلاب کمونیستی این ساعت را دستکاری کرده‌اند، و مکانیسم آن به هم خورده و از کار افتاده است؛ و تاکنون نتوانسته‌اند آن را تعمیر کنند.

آن‌گاه به تالار بزرگ دیگری رهسپار شدیم. در انتهای این تالار یک کالسکه زرین بزرگ با مخمل قرمز قرار گرفته، که به دستور پترکبیر در انگلستان ساخته شده، و وی برای جشنهای بزرگ از آن استفاده می‌کرده است.

سپس از یک راهرو باریک طولانی گذشتیم، که بر دیوارهای آن تابلوهای نقاشی بزرگ و زیبا، کار نقاشان برجسته و معروف جهان، قرار داشت؛ و تصاویری از امپراتورهای تزار، از قبیل پتر سوم و الکساندر اول، را به تصویر کشیده است.

تالار کوچک بعدی، به لباسهای پوشکین، بزرگترین شاعر روسیه، اختصاص داشت، که چند تابلو نقاشی بر دیوارها، تصاویری از وی را نشان می‌دهد. تالار بعدی، اختصاص به آثاری از ترکیه، به خصوص عصر عثمانی، دارد، لیکن نمی‌دانیم به چه دلیلی خالی از اشیاست. آن‌گاه به تالارهای مخصوص اشیای ایرانی رسیدیم. در این تالار دو تصویر بسیار بزرگ (احتمالاً ۲۳ متر) به دیوار نصب شده، که یکی مربوط به رژه ارتش ایران در زمان فتحعلی‌شاه قاجار، و کار نقاشان ایرانی است؛ و دیگری تصویر جنگ روسیه و ایران، که کار نقاشان روسی است. در کنار این تالار، چند گلاب‌پاش مرصع و چینی و بلورنگین نشان‌رنگین و مقداری ظروف چینی از عصر فتحعلی‌شاه قرار دارد.

در تالار دوم ایران نیز یک فرش ابریشمی نفیس، بافت‌کاشان، که در اوایل قرن هفدهم میلادی بافته شده است قرار دارد. پارچه‌های زری ظروف چینی و دو تخته فرش قدیمی، از دیگر اشیائی است که در این تالار قرار دارد.

در تالار سوم ایران نیز ظروف چینی قدیمی ایرانی و فرشهای نفیس دیگر، از جمله یک فرش بزرگ و یک فرش کوچک، از قرن شانزدهم میلادی، قرار دارد. همچنین یکی از نفیستین فرشهای عصر هخامنشیان در این موزه قرار دارد، که ۲۵۰۰ سال قبل در ناحیه مسکونی پارتها بافته شده و در سال ۱۹۲۴ میلادی در پاسیریک، واقع در کوهستان التایی، در جنوب سیبری، در نزدیکی مغولستان، به دست آمده است. در زمان هخامنشیان این منطقه بخشی از سرزمین سکاها بوده است. این فرش نیز در درون یک غار یخ زده، که مقبره

نکته جالب توجه آن که چندین گروه دسته جمعی از کودکان دبستانی، که هر گروه حدود صد کودک بودند، با معلمان خود از این قبور دیدار می‌کردند و معلمان آنان را با تاریخ گذشته سرزمین خود و سران آن آشنا می‌ساختند. این کودکان با اصرار فراوان از این جانب خواستند تا عکسی به یادگار با آنان بگیریم، که بنده پذیرفتم.

موزه ارمیتاژ

«ارمیتاژ» یکی از مشهورترین موزه‌های تاریخی جهان در شهر سن پترزبورگ است. ساعت ۱۰/۳۰ صبح یکشنبه ۷۸/۸/۹ به اتفاق همراهان وارد موزه شدیم و مورد استقبال مسئولان قرار گرفتیم. «ارمیتاژ» یک کلمه فرانسوی، و به معنای «تنهایی» است؛ یعنی محلی که انسان می‌تواند در آن تنها به آثار تمدنهای قدیم بیندیشد. قبل از انقلاب کمونیستی، کاترین دوم، یکی از شاهان تزار، فرمان تأسیس این موزه را صادر کرد. آن‌گاه در سال ۱۸۲۵م این موزه توسعه یافت و به دستور نیکلای اول بر روی همگان گشوده شد. در جنگ جهانی دوم، آثار مهم این موزه به مسکو انتقال یافت؛ تا از تعرض مصون باشد. موزه ارمیتاژ ۷۵ هزار متر مربع مساحت، و دارای ۳۲۲ تالار و اتاق، و نزدیک به ۲/۵ میلیون اثر تاریخی و هنری را در خود جای داده است.

پس از انقلاب اکتبر، تعدادی از اشیای نفیس و گرانبهای موزه به سرقت رفت؛ و به دیگر کشورها فروخته شد. این موزه کارکنان بسیاری دارد؛ و ۱۵۰ نفر از کارشناسان برجسته مسئولیت بخشهای گوناگون آن را بر عهده دارند؛ و اکنون وابسته به وزارت فرهنگ روسیه است.

این سخنان را آقای آنتون پری، مسئول بخش شرق‌شناسی موزه و استاد زبان و ادبیات فارسی در دانشکده شرق‌شناسی سن پترزبورگ به اطلاع ما رساند.

وی در ادامه گزارش خود چنین اظهار داشت: ساختمانهای موزه در کنار میدان بزرگ شهر قرار دارد، که شامل چندین کاخ مجلل است که کاخهای زمستانی شاهان تزار روس بوده است. ساختمان اصلی از چندین تالار بزرگ و کوچک تشکیل یافته، که عبارت‌اند از: ۱. کاخ ارمیتاژ زمستانی؛ ۲. ارمیتاژ جدید؛ ۳. ارمیتاژ قدیم؛ ۴. ارمیتاژ کوچک؛ ۵. تئاتر ارمیتاژ.

نخستین تالاری که بازدید کردیم، ویژه میهمانان شاهان تزار بود. در این تالار در یک ویتترین شیشه‌ای بزرگ، مجسمه یک طاووس و یک خروس و یک قفس طلا قرار دارد. طبق اظهار

دارد، در تالار بعدی نیز سفالهای قدیم کاشان قرار گرفته، که مربوط به سده اول و دوم قمری و آغاز اسلام است. تالار دیگری نیز مربوط به ایران است، که در بردارنده آثار فلزی، اعم از طلا و نقره و مس و برنز، از دوره ساسانیان، شامل ظروف منقوش است؛ و به گفته مسئول آن، یکی از نفیستین بخشهای این موزه است. همچنین

یکی از اقوام ایرانی بوده، همراه با زین اسب و بدن یخ زده وی کشف شده است. این فرش دو متر طول، و ۱/۸۰ سانتیمتر عرض دارد. این کشف مهم تاریخی به دست رودنکو، باستان‌شناس معروف، صورت گرفته است. وی در سال ۱۹۵۳م کتابی درباره این فرش منتشر ساخت.

یکی از سالنهای موزه ارمنی‌تاز به نام گالری دهم

تالار بعدی، در بردارنده آثار فلزی ایرانی و کاشیهای بسیار زیبای ماوراءالنهر است. این سرزمین جزء خاک ایران بوده، و اکنون جزو جمهوریهای آسیای میانه است.

در تالار بعدی، که نسبتاً کوچک است، یک محراب کاشی سالم زیبا بر دیوار نصب شده، که یکی از نفیستین اشیای این موزه به شمار می‌آید. این محراب ساخت کاشان، و حدود ۱۲×۱ متر مربع است و تاریخ ساخت آن، که به خط نسخ بر روی کاشی حک شده، محرم الحرام سال ۷۰۵ و کار یوسف بن محمد علی است.

همچنین کاشیهای نفیس دیگر از دوران تیموری، که از گور تیمور و شاه زنده و مسجد

بی‌بی خانم و آق‌سرا و غیره در بخارا و سمرقند به دست آمده است. مجموعه شاه زنده و مسجد بی‌بی خانم از آثار تاریخی برجسته سمرقند به شمار می‌رود.

یکی از مهمترین فلزکارهای عصر سلجوقی در این تالار، ابریقی است که در سال ۵۵۸ق در شهر هرات به دست محمد بن وحید ریخته‌گر و مسعود بن احمد قلمزن با ترکیبی از نقره و مس برای یکی از بازرگانان زنجان ساخته شده، و جزء مجموعه نفیسی است که بوبرینسکی به این موزه اهدا کرده است.

از جمله آثار دیگر دوران اسلامی و ایرانی، ظروف فلزی مفرغی است که در سده نهم قمری به دست استاد کردی ساخته شده است؛ و توصیف دقیقی از آنها را میلر، شرق‌شناس برجسته، در نشریه موزه ارمنی‌تاز، در سال ۱۹۵۵م، چاپ کرده است. مجموعه آثار هنری عصر صفوی از زیباترین آثار این موزه به شمار می‌رود. این مجموعه شامل قالیچه و گلیم و پارچه‌های زری و گلدوزی و قالیهای زریاف کار هرات و ظروف مختلف سفالین و چینی و سلاحهای زرین و جواهر نشان و شمشیرهای مرصع و کاشیهای رنگارنگ و خاتم‌کاری و منبت‌کاری و تابلوها و نگاره‌های بسیار نفیس است. از دوران قاجاریه نیز در این تالار تعدادی قلمدان و اشیای خاتم‌کاری وجود

مهرهایی به خط کوفی و ... بر روی فلز و سنگهای مختلف از قرن سوم تا هفتم میلادی وجود دارد. نیز سکه‌های نقره و مس وجود دارد که مربوط به سالهای ۳۳۸ تا ۶۵۱ میلادی است؛ و بر روی آن نقش پادشاهان ساسانی حک گردیده، و مربوط به دوران اردشیر بابکان است. شرح جامعی از آنها در کتاب ایران در دوران نخستین پادشاهان ساسانی، تألیف لوکونین، در مسکو به سال ۱۹۶۱م چاپ شده است.

لازم به یادآوری است که آثار اقوام ایرانی قدیم، به ویژه اسکیت، در بخش ایران‌شناسی موزه وجود دارد، که در نوع خود بی‌نظیر است. مجموعه آثار ایرانی موزه، شامل اشیای نفیسی از ما قبل تاریخ تا عصر حاضر است؛ و مهمترین آنها مربوط به دوره ساسانیان است، که از مناطق اورال و پیرامون رودخانه «کاما» و نیز در قفقاز و اوکراین در مسیر راههای بازرگانی ایرانیان به دست آمده و متعلق به سده‌های سوم تا هشتم میلادی، یعنی تمام دوران ساسانیهاست. اشیای فلزی این موزه مربوط به بعد از دوران ساسانی، و آثاری از ۳۵۰۰ سال پیش از میلاد مسیح، شامل ظروف سفالین نواحی مختلف ایران قدیم و نیز اشیای زرین عصر هخامنشی مانند عقاب طلای هخامنشی و شمشیرها و خنجرهای زرین است. بخش

یک تالار دیگر اختصاص به کتابخانه شخصی یکی از تزارها دارد، که حدود بیست هزار جلد کتابهای چاپ قدیم از قرن پانزدهم تا نوزدهم میلادی را شامل می‌شود؛ و ظاهراً از الکساندر سوم است، که در قرن نوزدهم می‌زیسته. همه کتابهای این کتابخانه یکنواخت جلدسازی شده و در قفسه‌های چوبی بسیار زیبا قرار گرفته و دارای دو طبقه است.

سپس به تالار بعدی رفتیم که آثاری از نقاشان بسیار مشهور، از جمله رمبروند هلندی در آن قرار گرفته، که تصویر زنی را نشان می‌دهد و حدود نه سال قبل، جوانی از اهالی لیتونی به هنگام تماشای آن، شیشه‌اسیدی را بر روی آن ریخته و بخشی از این تابلو خراب شده است. آن‌گاه چند تن از نقاشان برجسته معاصر روسیه آن را ترمیم و نسبتاً به حالت اولیه برگردانیده‌اند. پس از دستگیری این جوان، متوجه شده‌اند که دچار جنون بوده است.

بخشی از این موزه نیز به جواهرآلات بسیار قدیم اختصاص یافته است؛ بیش از سایر بخشها از آن محافظت می‌شود. در این تالار کوچک، ظروفی از طلا و جواهر وجود دارد که در مجموعه پترس کسیر قرار داشته و قبلاً آنها را از کریمه آورده‌اند؛ و به جا مانده از عصر نخست میلادی است؛ و از نفاستی فوق‌العاده برخوردارند. شانه‌های طلای ناب از بهترین نمونه‌ها مربوط به دوران سکاهاست، که از قرن ششم قبل از میلاد است. یک شمشر مرصع و چندین دستبند از طلای ناب و اشیای دیگر مرصع وجود دارد. پاره‌ای از این اشیای یونان قدیم به جا مانده است. دو عدد گردنبند طلا و جواهر نشان و مقداری ظروف طلای ناب دیگر از عصر چهارم قبل از میلاد، که در منطقه کریمه کشف شده، در این بخش وجود دارد. اشیایی که گفته شد، همه مربوط به دورانهای قبل از اسلام است، اما تعدادی از اشیای بعد از اسلام نیز در این مجموعه وجود دارد؛ از جمله: یک قلیان چوبی مرصع و مینای بسیار نفیس به ضمیمه ده فنجان چای خوری مرصع با نقش فتحعلی‌شاه، که وی به شاه تزار هدیه کرده است. همچنین تعدادی شمشر و خنجرهای مرصع، کار استادان برجسته اصفهانی و یک قطعه الماس که بر روی آن لفظ جلاله حک شده است، وجود دارد. و نیز اشیای دیگر مرصع و طلا، اهدایی نادرشاه افشار به تزار روس، که وی پس از فتح هندوستان آنها را با خود به ایران آورده و به تزار هدیه کرده است. همچنین تعدادی خنجرهای مطلقاً و مرصع دیگر از عصر عثمانی و تعدادی کلاه طلا از آسیای مرکزی، که تقدیم نیکلای اول شده است، وجود دارد.

یادآور می‌شود که بخشی نیز در این موزه به جواهرات دیگر، از

هنر دوره اشکانیان، اعم از چوب و سفال و شیشه ظروف و سکه‌ها، از نفیس این موزه به شمار می‌آید.

پس از دیدار از تالارهای ایران‌شناسی، از تالار فاطمیان مصر بازدید نمودیم، که شامل تعدادی ظروف سفالی و شیشه‌ای است. در تالار سوریه نیز تنها موردی که جلب توجه می‌کرد، قفل فلزی بزرگی بود که مربوط به در بیت‌المقدس در قرن دوازدهم میلادی است.

یک تالار نیز به هنر بیزانس اختصاص داده شده است. همچنین تالار چین، که ظروف چینی و فرشهای ابریشمی در آن وجود دارد؛ به ویژه قطعه فرشی است از قرون اولیه میلادی، که در مغولستان بافته شده است.

در یکی از تالارها، تعدادی از نشانهای فلزی و مینا کاری قدیمی و نوشته‌های مغولی بر روی پارچه‌های مختلف از قرن چهاردهم میلادی وجود دارد. در این بخش، تابلوهای برجسته زیبایی در قطع ۸۰×۱۰۰ سانتیمتر وجود دارد که از عاج فیل و چوب مخصوص ساخته شده‌اند. همچنین چراغهای بوداییها که بسیار چشم‌نواز است. یک دست‌میز و صندلی چوبی قدیمی نیز مشاهده می‌شود، که کار هنرمندان چین، و از ریشه درختها ساخته شده و صندلی و میز همانند ریشه درخت است.

سپس وارد یک تالار شدیم که در کنار آن یک کالسکه مخصوص وجود داشت که مخصوص تردد بر روی برهناست، و دو پاروی قوی چوبی در زیر آن نصب شده و با آب طلا آن را تزئین کرده‌اند، و از قرن هجدهم میلادی است؛ و شاهان تزار در زمستانها از آن استفاده می‌کرده‌اند.

تالار بعدی به فرشهای بزرگ بافته شده در اروپا در قرن هفدهم و هجدهم میلادی اختصاص داشت، که مخصوص نصب بر دیوارهاست؛ و بیشترین آنها ساخت هلند و فرانسه است.

یکی دیگر از تالارها، تالار یشم است، زیرا ستونها و بعضی قسمتهای دیوارها و گلدانهای بزرگ موجود در آن از سنگ درجه یک یشم سبز ساخته شده، که کنار آنها طلا کاری نیز شده، و همه درها و سقفها نیز از طلای ناب است.

تالارهای کوچکی نیز وجود داشت که به وسایل شخصی یکی از امپراتورهای تزار اختصاص داده شده بود؛ دارای میز و صندلی و وسایل چای‌خوری است، که ظاهراً به جای مانده از کاترین کبیر است.

چند تالار دیگر نیز آثاری از قرن نوزدهم میلادی را در بر می‌گیرد، که شامل تابلوهای نقاشی از استادان بزرگ و شمعدانهای چینی و فلزی و مرصع و چشم‌نواز است.

اعزام نماییم. بحمدالله، این خواسته در حال انجام است؛ و تاکنون دوهزار و اندی نسخه عربی، و حدود چهارصد نسخه فارسی را

جمله برلیانها و مروارید و زمرد، اختصاص داده شده است، که معمولاً شاهان روس آنها را بر روی تاجهایشان قرار می‌داده‌اند.

یکی از سالنهای موزه ارمیتاژ به نام گالری یازدهم

این موزه دارای کتابخانه‌ای است شامل کتب خطی نفیس شرقی، کتب چاپی کهن، تعدادی نسخه هنری، ادبی و فارسی؛ از جمله: نسخه بسیار نفیس خمسة نظامی با ۳۸ نگاره اصل، که به دست محمودالحسینی، خوشنویس مشهور هرات در اواخر سده نهم و اوایل سده دهم قمری، برای شاه‌رخ، فرزند تیمور، کتابت شده است. تعدادی نگاره از رضا عباسی و افضل الحسینی در این کتابخانه وجود دارد که بسیار نفیس و ارزشمندند. یک فهرست با عنوان «مینیاتورهای ایرانی نسخه‌های خطی شاهنامه در مجموعه موزه ارمیتاژ» در سال ۱۹۳۵م در مسکو و لنینگراد به همت گوزالیان و دیا کونوف چاپ و منتشر

فهرست نموده‌اند؛ و امیدواریم به زودی چاپ و منتشر شود.

نامبردگان نیز برای ارائه گزارشی از روند کار خود به این جانب و جناب آقای دکتر صادق خرازی، از قازان به سن پترزبورگ آمده بودند و برگه‌های فهرست‌نویسی حدود هفتصد نسخه را ارائه دادند. این جانب پس از رهنمودهای لازم، از آنان درخواست کردم اجازه دهند تعدادی از نسخه‌های نفیس موجود در آن کتابخانه را - که به قول آنان بیش از هشت هزار نسخه عربی و هفتصد نسخه خطی فارسی است - در این گزارش بیاورم. این فهرست اجمالی، تعدادی از نسخه‌های خطی نفیس عربی کتابخانه دانشگاه قازان است.

گفتنی است که در سال ۱۸۵۴م حدود ۵۸ صندوق کتاب از نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه قازان، به ضمیمه تعدادی از سکه‌های قدیمی، به کتابخانه دانشکده شرق‌شناسی دانشگاه دولتی سن پترزبورگ انتقال یافت. تعدادی دیگر از این نسخه‌ها - که هشت هزار مجلد عربی و هفتصد جلد فارسی است - در همان محل باقی ماند. دیگر آن که طبق اظهار مسئول کتابخانه، پنج هزار نسخه خطی دیگر وجود دارد که هنوز شناسایی نگردیده است. امیدواریم بتوانیم روزی آنها را نیز فهرست کنیم و منتشر سازیم.

۱. تجارب الامم، جلد ۱، ابن مسکویه، کتابت ۵۹۰ق، به خط

حسن بن علی بن ابوالحسن موالی، ۲۲۲برگ، شماره ۶۰۸.

۲. جامع الصغار، محمد بن محمود استروشی، کتابت ۶۲۵ق،

۱۸۵برگ، شماره ۳۵۱.

گردیده است. همچنین مرحوم استاد محمد تقی دانش پژوه، فهرستی از نسخه‌های نفیس کتابخانه این موزه را تنظیم و در دفتر نسخه‌های خطی، جلد نهم، انتشارات دانشگاه تهران، به سال ۱۳۵۸ش چاپ و منتشر شده است.

متأسفانه فرصت دیدار از مجموعه نسخه‌های خطی شرقی میسر نگردید. اگر کسی بخواهد همه این موزه را به دقت بازدید نماید، هفته‌ها وقت لازم است، زیرا دیدار چند صد تالار در این مجموعه عظیم، که وسعت آن به گونه‌ای است که پیرامون آن چهار خیابان بزرگ شهر قرار گرفته، به هیچ عنوان در یک روز میسر نیست.

کتابخانه دانشگاه قازان

چنان که گذشت، دکتر فاتحی‌نژاد و دکتر فرزانه، استادان دانشگاه تهران، از سوی این کتابخانه بزرگ و با همکاری دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل وزارت امور خارجه ایران - به منظور تهیه فهرستی از نسخه‌های خطی فارسی و عربی کتابخانه دانشگاه دولتی قازان در مرکز جمهوری تاتارستان - در آبان سال جاری عازم این جمهوری شدند.

چند سال قبل، مفتی بزرگ تاتارستان، ضمن مسافرت به قم از کتابخانه آیت‌الله مرعشی بازدید کرد. وی مضرانه از ما خواست تا کارشناسی را به منظور فهرست نمودن نسخه‌های خطی شهر قازان

۳. عرائس المفصل من نفائس المفصل، جلد ۱، ابوبکر مصری، کتابت ۶۵۲، شماره ۲۰۶.
۴. طراز المغازی، ابوالحسن واحدی، کتابت ۶۶۲ق، ۲۲۳ برگ، شماره ۴۳۲.
۵. الکشاف، زمخشری، کتابت ۶۹۷ق، نسخه مقابله شده، شماره ۵۱۹.
۶. الهدایة فی شرح الوقایة، تفتازانی، کتابت ۷۰۰ق، ۱۸۴ برگ، شماره ۶۴۷.
۷. الکافی فی شرح الوافی، جلد ۴، نسفی، کتابت ۷۰۴ق، ۳۴۴ برگ، شماره ۲۹۸.
۸. اصول البزدوی، عربی، در اعتقادات و کلام، کتابت ۷۰۵ق در بخارا، ۲۹۸ برگ، شماره ۶۸۸.
۹. المستصفی فی شرح کتاب النافع، نسفی، کتابت ۷۲۸ق، ۲۸۵ برگ، شماره ۳۵۶.
۱۰. لغة القرآن، از مؤلف ناشناخته، کتابت ۷۳۲ق، ۱۴۰ برگ، شماره ۵۴۴.
۱۱. الکامل الفرید، ابوموسی جعفر موصلی، کتابت ۷۳۵ق، ۶۱ برگ، شماره ۴۹۹.
۱۲. الکشاف، زمخشری، احتمالاً به خط مؤلف، ۲۲۰ برگ، شماره ۶۳۰.
۱۳. شرح منظومه، نسفی، کتابت ۷۵۸ق، ۳۳۰ برگ، شماره ۳۵۵.
۱۴. حصن الحصین، محمد حنفی، در حدیث، کتابت ۷۴۷ق، ۱۶۲ برگ، شماره ۵۶۳.
۱۵. الکشاف، زمخشری، کتابت ۷۶۰ق، ۲۴۵ برگ، شماره ۶۳۲.
۱۶. المحيط البرهان، برهان الدین مرغینانی، در فقه، کتابت ۷۵۶ق، ۲۱۵ برگ، شماره ۳۵۷.
۱۷. مبرز المعانی فی شرح قصیده حرز الامانی و وجه التهنانی، ابوالزشاد محمد بن عمر عمادی حافظ، کتابت ۷۷۱ق، نسخه اصل به خط شارح، ۱۵۵ برگ، شماره ۶۵۵.
۱۸. مفاتیح العلوم، امام فخر رازی، کتابت ۷۶۹ق، ۲۲۱ برگ، شماره ۵۴۵.
۱۹. انوار التنزیل، قاضی بیضاوی، کتابت ۷۸۵ق در بغداد، شماره ۵۳۴.
۲۰. جامع الاسرار فی شرح المنار، محمد بن محمد بخاری، در اصول فقه، کتابت ۷۸۷ق، شماره ۳۸۷.
۲۱. شرح العمدة، نسفی، کتابت ۷۹۲ق، ۶۸ برگ، شماره ۶۰۰.
۲۲. تحقیق الاستعارات، محمد صادق، کتابت ۷۹۸ق، ۵۷ برگ، شماره ۲۷۲.
۲۳. تبیین الرشاد لاهل العناد، شمس الدین محمد بن اللبان، کتابت ۷۹۹ق، شماره ۶۷۷.
۲۴. الموشح، در شرح کافی، شمس الدین محمد الحضینی، در نحو، کتابت ۸۰۰ق، ۲۷۱ برگ، شماره ۶۷۹.
۲۵. کشف الاسرار فی شرح المنار، نسفی، کتابت ۸۲۲ق، ۲۵۸ برگ، شماره ۶۱۷.
۲۶. الکشاف، زمخشری، کتابت ۸۴۲ق، ۳۱۶ برگ، شماره ۶۳۱.
۲۷. عجائب المقدور فی نوادر تیمور، احمد بن عربشاه، کتابت ۸۵۵ق، ۱۱۲ برگ، شماره ۶۷۲.
۲۸. فرائد العقائد فی مختصر شرح الشواهد، ابومحمد العینی، کتابت ۸۶۲، ۱۵۲ برگ، شماره ۶۶۷.
۲۹. الاختیار فی شرح المختار، موصلی، در فقه حنفی، کتابت ۸۴۱ق، شماره ۳۴۶.
۳۰. شرح مجمع البحرين، عبداللطیف امین الدین، در فقه حنفی، کتابت ۸۶۱ق، ۲۸۸ برگ، شماره ۳۵۴.
۳۱. تفسیر زاهدی، احمد بن حسین بخاری، کتابت ۸۶۸ق، ۵۲۷ برگ، شماره ۵۱۵.
۳۲. شرح مشکاة المصابیح سیوطی، کتابت ۸۷۳ق، به خط تاج الدین بن شرف الدین قادری، شماره ۴۷۲.
۳۳. البدایة فی الاعتبار، از مؤلف ناشناخته، در اعتقادات، کتابت ۸۶۱ق، ۷۲ برگ، شماره ۶۰۱.
۳۴. الشفاء بتعريف حقوق المصطفى، یحصبی، کتابت ۸۷۸ق، به خط محمد بلغاری، ۲۴۳ برگ، شماره ۶۷۰.
۳۵. شرح جمع الجوامع، جلال الدین علی، در اصول فقه، کتابت ۸۷۳ق، شماره ۷۱۸.
۳۶. شرح تجرید قوشچی، کتابت ۸۷۷ق، ۳۱۲ برگ، شماره ۳۱۶.
۳۷. الانوار فی شرح المنار، اکمل الدین محمد، کتابت ۸۸۳ق در قاهره، شماره ۳۹۵.
۳۸. المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة، قسطلانی، احمد بن الخطیب، کتابت ۸۹۹ق، ۵۹۳ برگ، شماره ۴۳۵.
۳۹. تمییز الطیب من الخبیث، عبدالرحمان شیبانی، کتابت ۹۰۶ق، ۶۲ برگ، شماره ۵۶۶.
۴۰. شرح السراجیة، میر شیخ بن محمد یورانی، کتابت ۹۵۲ق در بخارا، در مدرسه غازیان، ۹۰ برگ، شماره ۶۶۵.
۴۱. شرح السراجیة، سیف الدین یحیی بن محمد تفتازانی، کتابت ۹۶۳ق، ۹ برگ، شماره ۶۶۶.

۴۲. تفسیر سورة الفاتحة، مولوی صادق، کتابت ۹۶۸ق، ۱۲۱ برگ، شماره ۵۴۰.
۴۳. ترجمان الصحاح، زینب بنت محمد افندی، در لغت، کتابت ۹۹۳ق، ۷۴ برگ، شماره ۵۹۹.

مرحله پایانی سفر

در روز پایانی، تعدادی از منشورات کتابخانه آیت‌الله مرعشی را به کتابخانه دانشکده شرق‌شناسی هدیه نمودم؛ و آنان با خرسندی بسیار پذیرفتند.

سرانجام پس از چند روز اقامت، شب هنگام با هواپیما از سن پترزبورگ عازم مسکو شدیم. در فرودگاه مسکو نماینده سفارت ایران به استقبال ما آمد؛ و ما را به سوی هتلی در مسکو راهنمایی نمود. صبح روز بعد، از بخشی از کاخ کرملین بازدید نمودیم. قسمت اصلی کاخ، محل اقامت رئیس‌جمهور و میهمانان رسمی دولت است، که بازدید از آن آزاد نیست. چند کلیسا در کاخ وجود دارد که از زمان تزارها بر جای مانده و دارای تزییناتی زیبا از طلا و نقره چوب است. پس از بازدید، به سفارت ایران رهسپار شدیم؛ و در جلسه‌ای با حضور آقایان: صادق خرازی، معاون پژوهشی وزیر امور خارجه، صفری، سفیر ایران در مسکو، و همراهان، درباره برنامه‌ریزی برای تهیه ریزفیلیم از نسخه‌های خطی نفیس موجود در کتابخانه‌های روسیه پرداختیم. صبح روز بعد، رهسپار فرودگاه مسکو شدیم و از آن‌جا به آغوش ایران اسلامی بازگشتیم.

هدف این جانب، و همچنین مرحوم والد بزرگوارم، بررسی و شناسایی ذخایر اسلامی است که از کشورهای اسلامی سالها قبل به دست سوداگران ربنده شده است و هم‌اکنون در اختیار آنان قرار دارد. امید است این خدمت ناچیز نزد خداوند مقبول افتد.

منابع

۱. فهرست نسخه‌های خطی فارسی مؤسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه، آکیموشکین، ترجمه فارسی از عارف رمضان، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۵ش.
۲. کتابخانه‌ها و مجموعه‌های نسخه‌های خطی عربی در جهان، فواد سزگین، ترجمه فارسی از: چنگیز پهلوان، تهران، انتشارات معارف، ۱۳۶۶ش.
۳. جهان ایران‌شناسی، ترجمه فارسی از: شجاع‌الدین شفا، جلد نخست، تهران، مؤسسه کیهان.
۴. میراث شهاب، سال ۱۳۷۶ - ۱۳۷۷ش.
۵. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی(ره)، مجلدات مختلف.
۶. المخطوطات العربية الجغرافية فی معهد الدراسات الشرقية التابع لآکادیمية العلوم للاتحاد السوفیتی، کویت، ۱۴۰۸ق / ۱۹۸۷م.
۷. معهد المخطوطات العربية، قاهره، جلد ۶ و ۲۳، ۱۹۶۰م.
۸. فصلنامه نسخه‌های خطی شرقی به زبان انگلیسی، از انتشارات انستیتو آکادمی علوم روسیه، شعبه سن پترزبورگ، هلسینکی، ۱۹۹۵ - ۱۹۹۹م.
۹. نسخه‌های خطی در جهان، انگلیسی، ۴ مجلد، از انتشارات مؤسسه الفرقان لندن، ۱۹۹۲ - ۱۹۹۳م.
۱۰. فهرست نسخه‌های خطی عربی شرقی کتابخانه دانشکده شرق‌شناسی دانشگاه دولتی سن پترزبورگ روسیه، به زبان روسی، عنوانها عربی، ۱۹۹۶م.
۱۱. فهرست نسخه‌های خطی شرقی کتابخانه دانشکده شرق‌شناسی دانشگاه دولتی سن پترزبورگ، دورن، ۱۸۵۲م.
۱۲. نسخه‌های خطی، محمدتقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران.